

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МАХМУДОВА ФАРАНГИЗ МУЗАФФАР ҚИЗИ

**САИД АҲМАД ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА
ЛИСОНИЙ ИМКОНияТЛАРНИНГ
НУТҚИЙ ВОҚЕЛАНИШИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.4.PhD/Fil1412 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshi.uz) ҳамда "ZiyoNet" Ахборот таълим порталида (www.ziyo.net) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Менглиев Бахтиёр Ражабович филология фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Абузалова Меҳринисо Қадировна филология фанлари доктори, профессор Умурқулов Бекпўлат филология фанлари доктори, профессор
Етакчи ташкилот:	Самарқанд давлат университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашининг 2022 йил "10" *август* соат *09:00* даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz). Қарши давлат университети Бош биноси, 102-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (*18*-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2022 йил "19" *август* кунини тарқатилди.
(2022 йил "19" *август* даги *18* рақамли реестр баённомаси).

Shodmonov
Н.Н.Шодмонов
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., профессор

Tojnieva
Г.Н.Тожиёва
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш илмий котиби,
филол.ф.д. (DSc), доцент

Jabborov
Х.Жабборов
Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш қошидаги
Илмий семинар раиси,
филол.ф.д. (DSc), доцент

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

МАХМУДОВА ФАРАНГИЗ МУЗАФФАР ҚИЗИ

**САИД АҲМАД ҲАЖВИЙ АСАРЛАРИДА
ЛИСОНИЙ ИМКОНИАТЛАРНИНГ
НУТҚИЙ ВОҚЕЛАНИШИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.4.PhD/Fil1412 рақам билан рўйхатга олинган.

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshi.uz) ҳамда “ZiyoNet” Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Абузалова Меҳринсо Қадировна
филология фанлари доктори, профессор

Умуркулов Бекпўлат
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Самарқанд давлат университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил “___” _____ соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz.). Қарши давлат университети Бош биноси, 102-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2022 йил “___” _____ кунни тарқатилди.
(2022 йил “___” _____ даги ___ рақамли реестр баённомаси).

Н.Н.Шодмонов

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., профессор

Г.Н.Тожиева

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш илмий котиби,
филол.ф.д. (DSc), доцент

Х.Жабборов

Илмий даражалар берувчи
Илмий кенгаш қошидаги
Илмий семинар раиси,
филол.ф.д. (DSc), доцент

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Мавзунинг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида тил имкониятларининг нутқда намоён бўлиш восита ва омилларини аниқлаш, баҳолашга йўналтирилган тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тилнинг лисоний, услубий, прагматик, лингвокультурологик, социолингвистик каби хусусиятларини белгилаш, лисоний-ижтимоий омиллар ҳамкорлиги таъсирини аниқлаш муайян матнлар асосида амалга оширилиши назарий-амалий аҳамиятга эга натижаларни тақдим қилиши шубҳасиз. Шу туфайли тил ва нутқ ҳодисалари тадқиқига нисбатан жиддий эътибор қаратилаётганлиги мавзунинг ёритиш заруратини юзага келтиради.

Дунё тилшунослигида тил ва нутқ диалектикаси энг кўп муҳокама қилинган ҳодисалардан ҳисобланади. Шунингдек, тил имкониятларини бирор шоир ёки ёзувчи услуби билан боғлиқ ҳолда текшириш ҳам долзарб вазифа сифатида қайд қилинади. Бугунги кунда тилни тизимий, прагматик, лингвомаданий, лингвопоэтик жиҳатдан қараш устунлик қилса-да, ҳар бир тил ўзининг тадқиқ эҳтиёжига кўра чуқур таҳлил қилинишни тақозо қилади. Бадиий тил, сўзлашув тили материаллари, муайян бадиий асар нутқи асосида лисоний имкониятларнинг воқеланиши ҳамда нутқий ифодалардаги ўзига хосликни илмий жиҳатдан асослаш ва баҳолаш зарурати тадқиқотнинг долзарблигини белгилайди.

Ўзбек тилшунослигида ҳам муайян ижодкорнинг тилдан фойдаланиш маҳорати, тил воситаларининг нутқда воқеланиши масалаларига эътибор янада кучаймоқда. Бадиий асарнинг эстетик қиймати, таъсирчанлиги, албатта, лисоний воситалар, тилнинг ифода имконияти ва ижодкорнинг тилдан фойдаланиш малакасига боғлиқ. Кейинги йилларда ўзбек тилшунослигида олиб борилган қатор тадқиқотлар ўзбек тилининг ўзига хос грамматик-услубий хусусиятларини очиқ беришга бағишланди, аммо бадиий асарлар тилининг лексик-морфологик, грамматик хусусиятлари тадқиқига етарли даражада эътибор қаратилмади. Ҳажвий асарлар тилининг нутқий-лисоний хусусиятларини очиқ бериш ўзбек тили лексикологияси ва морфологияси, шунингдек, услубиятининг ўзига хос ва умумий жиҳатларини аниқлашга хизмат қилади. “Бугунги глобаллашув даврида ҳар бир мустақил давлат ўз миллий манфаатини таъминлаши, бу борада, аввало, ўз маданиятини, азалий қадриятларини, она тилини асраб-авайлаш ва ривожлантириш масаласига устувор аҳамият қаратиши табиий”¹. Шу жиҳатдан ўзбек тилининг бой ифода имкониятларини очиқ бериш, бадиий асар матнлари асосида тил бирлигининг маъно тараққиётини ўрганиш, мустақил сўз туркумларининг иштирок этиш даражасини, айниқса, ёрдамчи ва алоҳида сўз

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони //www.lex.uz

туркумларининг, хусусан, юклама, ундовларнинг матндаги зарур кайфиятни таъминлашдаги ўрни ва вазифасини аниқлаш зарурати мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сон, 2017 йил 16 февралдаги “Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-4958-сон, 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармонлари ҳамда 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сон Қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 24 июлдаги “Самарқанд давлат университети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 571-сон Қарори мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Бадиий асарлар тили дунё миқёсида ҳам, ўзбек тилшунослигида ҳам кўп ўрганилаётган масала доирасига мансуб. Зеро, тилнинг бор имконияти нутқда, яъни контекстда намоён бўлади, шунинг учун ҳам турли жанрларда ёзилган бадиий асарлар матни турли аспектларда текшириб кўрилмақда. Асарнинг тил хусусиятлари эса тадқиқотчилар томонидан турли аспектда ҳар хил методологик ва методик асосларга кўра таҳлил қилинади. Бадиий асарларнинг лисоний хусусиятлари жаҳон ва ўзбек тилшунослигида кенг ўрганилган², тил сатҳлари лингвостилистик³, лингвопоэтик⁴ нуқтаи назардан текширилган, бироқ ҳажвий асарлар матнларининг морфологик хусусиятлари чуқур тадқиқ қилинмаган, ўзбек тилининг морфемикаси, морфологияси, ёрдамчи ва алоҳида сўз туркумларининг ҳажвий матндаги ўзига хос маъно ифодалаш алоҳида тадқиқот объекти бўлмаган, ҳажвий кайфиятни таъминлаб берувчи асосий тил бирликлари, кулги ифодаловчи грамматик бирликлар махсус ўрганилмаган. Хусусан, Саид Аҳмад ҳажвий асарлари

² Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М., 1991. – С. 445; Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. – М: Русский язык, 1989. – С. 151; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000; Сайидов Ё. Фитрат бадиий асарлари лексикаси: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2001.

³ Боймирзаева С.У. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2004; Чориева З. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги мактубларнинг луғавий-маъновий ва услубий хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000; Қўчқорова М. Абдулла Қаҳҳор адабий-танқидий публицистикасининг мавзувий таснифи // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. – № 2. – Б. 52-55.

⁴ Маҳмудов Н. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг лингвопоэтикасига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1987. – № 4; Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2004.

тилининг лексик-грамматик хусусиятлари, грамматик воситаларнинг ҳажвий асар матнидаги ўрни ва аҳамияти алоҳида тадқиқот манбаи бўлмаган. Шу нуқтаи назардан Саид Аҳмад ижодига мансуб ҳажвий асарлар тилини лексик-морфологик, прагматик жиҳатдан тадқиқ қилиш назарий-амалий аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қарши давлат университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Ўзбек тили бирликларининг функционал прагматик ва семантик-услубий таҳлили (синхрон ва диахрон аспектда)” мавзуси (2017-2021) доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ҳажвий асарлар бадиийлигини таъминлаб берувчи лексик-морфологик бирликларни, Саид Аҳмаднинг тил имкониятларидан фойдаланиш, сўз танлаш ва қўллаш маҳорати, морфологик воситаларнинг ҳажвий матндаги аҳамияти, мустақил ва ёрдамчи сўз туркумларининг иштироки, юклама ва ундовларнинг нутқий имкониятларини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

тил ва нутқнинг ўзаро муносабати масаласи тадқиқи, бадиий асарлар тилининг ўрганилишига доир ёндашувларни таҳлил қилиш, муносабат билдириш;

Саид Аҳмад ҳажвий асарлари матнини лексик-морфологик, услубий-прагматик жиҳатдан тадқиқ қилиш, лексик-морфологик бирликларнинг лисоний-нутқий имкониятларини текшириш, лисоний-нолисоний омиллар таъсирини аниқлаш;

ҳажвий асарлар матни морфологик таркибини статистик таҳлил қилиш; айрим мустақил ва ёрдамчи сўз туркумларининг, юклама ва ундовларнинг грамматик, услубий, прагматик хусусиятлари ва ифода имкониятларини таҳлил қилиш, тавсифлаш;

ҳажвий асарлар матнида қўлланган лексик-морфологик бирликларнинг фаоллик даражасини аниқлаш, услубий маъно ва вазифасини очиқ бериш;

таҳлиллар натижасида олинган хулосаларни умумлаштириш, тизимли тадқиқ натижалари асосида хулоса қилиш, нутқий имкониятларини тавсифлаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Саид Аҳмаднинг “Келинлар қўзғолони”, “Қуёв”, “Хандон писта” номли ҳажвий асарларидаги лисоний воситаларнинг нутқий воқеланиш жараёни олинган.

Тадқиқотнинг предметини Саид Аҳмад ҳажвий асарлари матнида лисоний бирликларнинг нутқий воқеланиши, уларнинг мулоқот мақсади, нутқ вазияти ва шароити билан боғлиқ ифода хусусиятлари ташкил этган.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида қиёсий таҳлил, зидлаш, таснифлаш, контекстуал, дистрибутив ва статистик таҳлил методларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Саид Аҳмад комедияларида юмор яратувчи воситаларнинг статистик таҳлиliga асосан кўп маъноли сўзлар, иборалар, окказионал фраземалар,

ўхшатишлар, халқ мақоллари, муболағалар, эркалаш воситалари, кўпол сўзлар, киноялар, чет тили сўзлари миқдоран кўп ва фаол қўлланувчи кулги ҳосил қилиш воситалар эканлиги аниқланган;

морфологик бирликларнинг нутқда кўчма, образли, услубий маъноларни ифодалаши адресантнинг коммуникатив мақсади ва нутқий вазият билан узвий алоқадорлигида рўй бериши асосида очиб берилган;

Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарлари нутқида юморни таъминловчи восита сифатида от сўзлар ўрнида варваризм элементларининг қўлланилиши, от ва феълнинг луғавий шакллари услубий маъно ифодалаши, грамматик категорияларда услубий маъно мужассамлиги аниқланган;

адиб ҳажвий асарлари матнида *вой, оҳ, ия, ие, э, эҳ* каби ҳис-ҳаяжон; *ҳой, эй* каби диққат қаратиш, чақириш маъносини ифодаловчи ундов сўзлар фаол иштирок этиб, нутқ таъсирчанлиги ва қайта ишланган нутқнинг табиийлигини, нутқнинг эмоционал-экспрессивлигини таъминлаши очиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлиги ўрганилган материалларнинг ўзбек тили табиатидан келиб чиққан ҳолда хулосалар қилишга ёрдам берганлиги, уларнинг асосли эканлиги, методологик мукамаллиги, ўзбек тили бирликларининг лисоний ва нутқий имкониятларини белгилаш ҳамда баҳолашда ўзбек тили нутқи, матн ва манбаларга таянилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек тилининг лексика, морфология, услубият соҳалари ҳодисаларига доир изланишларда фойдаланиши, лексикология, морфология, услубият ва адабиётшуносликка доир илмий тадқиқотлар учун ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти дарслик, ўқув қўлланма, монографиялар яратишда фойдаланиш мумкинлиги, олий ўқув юр்தларининг филология факультетларида “Ҳозирги ўзбек адабий тили”, “Матн таҳлили”, “Таҳлилий ўқиш”, “Нутқ маданияти ва услубият асослари” каби фанлардан маъруза матнлари, тил ва адабий таълими дарсликлари учун материал сифатида хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Саид Аҳмад ҳажвий асарларида лисоний имкониятларнинг нутқий воқеланиши бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Саид Аҳмад комедияларида юмор яратувчи воситаларнинг статистик таҳлиliga асосан кўп маъноли сўзлар, иборалар, окказионал фраземалар, ўхшатишлар, халқ мақоллари, муболағалар, эркалаш воситалари, кўпол сўзлар, киноялар, чет тили сўзлари миқдоран кўп ва фаол қўлланувчи кулги ҳосил қилиш воситалар эканлиги хусусидаги хулосаларидан профессор Бахтиёр Менглиев томонидан 5220100 – Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили) таълим йўналиши талабалари учун ёзилган 2018 йилда “Тафаккур бўстони” нашриётида нашр қилинган, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан дарслик сифатида тавсия этилган “Ҳозирги ўзбек тили” дарслигида фойдаланилган (Алишер Навоий номидаги Тошкент

давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг 2022 йил 7 майдаги 01/4-884-сон маълумотномаси). Натижада дарсликдаги “Тил, лисон, нутқ муносабати” деб номланган 2-параграфда тил ва нутқ, тил бирликларининг лисоний имкониятлари ва нутқий хусусиятлари, лексема ва сўз, морфема ва кўшимча муносабати, ясама сўзларнинг лексемалашуви хусусидаги таҳлил ва тавсифни асослаш имконини берган;

Саид Аҳмад ҳажвий асарларида лисоний имкониятларнинг нутқий воқеланиши, матндаги ҳажвий маънонинг кўчиш ва ифодаланиш сабаб ҳамда омилларига оид таҳлил ва хулосасидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти томонидан олиб борилган ФА-А1-Г003 “Ҳозирги Қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (ЎзР ФА Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 15 ноябрдаги 17.01/276-сон маълумотномаси). Натижада ҳажвий асарлар тилининг лисоний-нутқий хусусиятларини фарқлаш, лисоний бирликларнинг ҳажвий матндаги ўрни ва вазифасини аниқлаш, ҳажвий асарга, матн муаллифи маҳоратига холис муносабатни ифодалаш юзасидан кўникмани шакллантириш, тавсиялар яратиш имконини берган;

жамият тараққиётида тилнинг ўрни ва аҳамияти, ҳажвий асарларда тил бирликларининг ифода имкониятлари, умумхалқ сўзлашув тилининг ўзига хос лексик таркиби, ижодкорнинг уларни танлаш ва қўллаш билан боғлиқ тажрибаси, нутқ шароити ва вазияти билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган лисоний-нутқий маъно ҳамда вазифалар бўйича амалга оширилган хулосаларидан Қашқадарё вилоят телерадиокомпанияси адабий-бадиий, маънавий-маърифий дастурлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Қашқадарё вилоят телерадиокомпаниясининг 2022 йил 25 мартдаги 17-05/91-сон маълумотномаси). Натижада радиоэшиштиришлар орқали ҳажвий асарлар матни асосида ўзбек тили ва унинг луғат бойлиги, лисоний-нутқий маъно ва хусусиятлари, мулоқот жараёнидаги фикр ифодалаш билан боғлиқ имкониятлари юзасидан бериладиган маълумотларни бойитиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари бўйича 4 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманларида маъруза қилинган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий мазмуни чоп этилган 12 та илмий мақола (уларнинг 3 таси Ўзбекистон Республикаси ОАК тасарруф этган илмий журналларда) ва тезисларда ўз ифодасини топган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, умумий хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 142 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланиб, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, илмий тадқиқот ишлари режаси билан боғлиқлиги, мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти, тадқиқот натижаларининг жорийланиши, нашр этилган ишлар ва диссертациянинг тузилиши баён қилинган.

Ишнинг биринчи боби **“Саид Аҳмад ҳажвий асарлари тилининг нутқий-прагматик хусусиятлари”** деб номланган, унинг таркибида ўзбек тилшунослигида тил ва нутқ ҳодисаларининг ўрганилиши, Саид Аҳмад ҳажвий асарларида айрим лисоний бирликларнинг нутқий ва прагматик имкониятларига доир масалалар талқини ўрин олган.

Бобнинг **“Ўзбек тилшунослигида тил ва нутқ ҳодисаларининг ўрганилиши”** деб номланган фаслида нутқнинг самарадорлик даражаси тил имкониятларидан мулоқот табиатига мос тўлақонли ва мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланганлик ҳолати билан бевосита боғлиқлиги юзасидан талқин ва таҳлиллар амалга оширилган. Тил ва нутқ ҳодисалари узоқ даврлардан буён тадқиқотларнинг ўрганиш манбаи бўлиб келмоқда, тил ва нутққа ҳос грамматик, социолингвистик, прагматик, лингвокультурологик хусусиятларнинг тадқиқи натижаси тил ва нутқ, лисоний имконият ва нутқий ҳодиса муносабатини объектив баҳолашнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилмоқда. XVIII-XIX асрларда тил ва нутқ, тил ва тафаккур, лисон ва нутқ тушунчалари асосидаги ҳодиса ва хусусиятлар фалсафа, тилшуносликнинг тадқиқ манбаи бўлган⁵.

Маълумки, тилшуносликда лисон ва нутқни изчил фарқлаш, аввало, тилшунослар Вилгельм фон Хумболдт, Бодуэн де Куртене ва Фердинанд де Соссюр номи билан боғлиқ. Лисон ва нутқнинг изчил фарқланиши, тилга тизим сифатида ёндашув XX аср жаҳон тилшунослигида туб бурилиш сифатида баҳоланади⁶.

Тил нутқ ифодалашнинг деярли барча вазиятлари учун бирдек хизмат қила олиш имкониятига эга, муаллиф ундан маҳорат билан фойдалана олса, бас. Бадий асар халқ тилининг деярли барча ҳодиса ва белги-хусусиятини ўзида намоён қилади. Бадий асарнинг тили турли ёндашув, методологик ва методик асосларга кўра таҳлил қилинади. Бадий асарларнинг лисоний хусусиятлари жаҳон ва ўзбек тилшунослигида кенг ўрганилган⁷, тил бирликлари лингвостилистик⁸, лингвопоэтик⁹ нуқтаи назардан атрофлича

⁵ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 69.

⁶ Mengliyev B.R. *Hozirgi o'zbek tili*. – Toshkent, 2010. – B. 41.

⁷ Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. – М: Русский язык, 1989. – С. 151; Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М., 1991. – С. 445.

⁸ Боймирзаева С.У. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2004; Чориева З. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги мактубларнинг луғавий-маъновий ва услубий хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Қўчқорова М. Абдулла Қаҳҳор адабий-танқидий публицистикасининг мавзувий таснифи // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. – № 2. – Б. 52-55.

⁹ Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2004; Йўлдошев М.М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000.

тадқиқ қилинган, бироқ Саид Аҳмад асарларида ҳажвий кайфиятни таъминлашга хизмат қилувчи лексик-морфологик бирликлар махсус ўрганилмаган.

Асарлари филологик тадқиқотлар учун объект бўлган таниқли адибларимиздан бири Ўзбекистон Халқ ёзувчиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмад (Хусанхўжаев) ҳисобланади. Ёзувчининг қирқдан ортиқ тўплами, уч юздан ортиқ ҳикояси нашр қилинган. Адиб асарларида тил воситаларидан самарали фойдаланишга, хилма-хил, бетакрор бадиий тасвир яратишга, қаҳрамонлар нутқида халқнинг жонли тилини акс эттиришга, халқ тили жозибасини, юмористик хусусиятларини очиқ беришга, тил бирликларини муқобил ифодаларда беришга ҳаракат қилади¹⁰.

Саид Аҳмад ҳикояларининг тил хусусиятлари ва адибнинг тилдан фойдаланиш маҳорати¹¹, баён қилиш усуллари, персонаж нутқи, уни индивидуаллаштириш воситалари, ёзувчи асарларида муаллиф нутқи ва муаллиф баёни, ички нутқ, монолог, диалог, полилог шаклларининг қўлланилиши¹², “Келинлар кўзғолони” ва “Куёв” драмаларининг тил хусусиятлари ҳамда услуби, адиб ҳажвиётидаги бадиий маҳорат сирлари¹³ каби масалалар тадқиқи амалга оширилган. М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, У.Норматов¹⁴, Н.Худойберганов, И.Ғафуров¹⁵, У.Ўлжабоев¹⁶ кабиларнинг тадқиқотлари ҳам шулар жумласидан.

Ўзбек тили имкониятларидан юқори ва самарали даражада фойдалана олган Саид Аҳмаднинг бадиий асарлари тилшунослик нуқтаи назаридан текширилган бўлса-да, тил бирликларининг асар қаҳрамонлари нутқида воқеланиш ҳолати ва омиллари масаласи, динамикаси, қиёсий аспекти, тил бирликларининг қўлланиш статистикаси, нутқда қўлланган бирликларнинг лексик-семантик, грамматик, синтактик ва услубий жиҳатлари яхлит ҳолда тўла тадқиқини топмаган.

Бобнинг **“Саид Аҳмад ҳажвий асарларида айрим лисоний бирликларнинг нутқий имкониятлари”** фаслида Саид Аҳмад комедияларида юмор яратувчи воситаларнинг статистик таҳлили ўрин олган. Шунга асосан, миқдоран кўп ва фаол қўлланиши нуқтаи назаридан кулги ҳосил қилиш воситалари қуйидагича тасниф асосида таҳлил қилинди: ибора, окказионал фразема, ўхшатиш, халқ мақоли, муболаға, эркалаш шакли, кўпол сўз, киноя, варваризм, касб-хунар сўзи, нарса-буюм номини кўчма маънода қўллаш, лақаб, антропоним, топоним, паралингвистик восита, овоз тони.

¹⁰ Саид Аҳмад асарлари библиографияси қуйидаги ишда келтирилган: Йўлдошев Б. Саид Аҳмад (библиография). – Самарқанд: СамДУ, 1977. – Б. 9-42.

¹¹ Пирматов К. Мастерство Саида Аҳмада – новеллиста: дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1973. – С. 19.

¹² Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Аҳмада: дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979. – С. 16.

¹³ Аҳмедова Ш.Н. Саид Аҳмад ҳажвиётида бадиий маҳорат: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1994. – Б. 27.

¹⁴ Норматов У. Трилогиянинг туғилиши (ёзувчи Саид Аҳмад билан суҳбат) // Норматов У. Талант тарбияси (адабий ўйлар, суҳбатлар). – Тошкент: Ёш гвардия, 1980. – Б. 80-105.

¹⁵ Ғафуров И. Прозанинг шоири (Саид Аҳмад). Ижодий очерк. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – Б. 155-156.

¹⁶ Ўлжабоев У. Ўзбек ҳарбий прозасида характер яратишнинг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 40-76; Ўлжабоев У. Адабиётимизнинг замондош намояндалари (Саид Аҳмад) // Ўлжабоев У. Замон талаби ва ижодкор масъулияти. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – Б. 108-205.

Комедияларда эмоционаллик-экспрессивлик юмор ҳосил қилишнинг муҳим омилидир. Эмоционал-экспрессив жиҳатдан бўёқдор сўзнинг семантик таркибида денотатив маъно билан бирга услубий бўёқ ҳам мавжуд бўлади. Бундай сўзлар орқали қаҳрамон руҳиятида кечаётган севинч, кўрқув, ғазаб ёки психологик жараёнлар ҳамда ёзувчининг тасвир объектига нисбатан субъектив муносабати акс эттирилади, масалан: Фармон (*Елкасига гилдиракни ташлаб майкачан турган Нигорани кўрсатиб*) *Шу шарманда билан тил топшаманми? Аҳволини қара?*; Фармон. *Ҳой бола, хотинингни яна шу алпозда кўрсам, мендан хафа бўлмайсан.* (К.қ., 4-бет)

Фармонбиби нутқида қўлланган бу каби бўёқдор сўзларнинг халқона оҳанг билан ифода этилиши ҳар қандай кишига тез таъсир этади: Фармон. *Кўп вақилламанлар. Ҳамманг уйингга бор.* (К.қ., 16-бет); *Ўлгур, найнов, шалвирамоқ, вақилламоқ* каби салбий бўёқдор сўзлар Саид Аҳмаднинг “Келинлар кўзғолони” асари матнида салмоқли ўрин тутади. Ўзбек бадий нутқининг луғавий ва услубий хусусиятларини атрофлича тадқиқ қилган тилшунос Б.Умурқулов таъкидлаганидек, “...дароз, найнов, пандавақи, бадбашара, тасқара, хомсемиз, саваламоқ, гингшимоқ, вайсамоқ, иржаймоқ, тиржаймоқ, валдирамоқ, бақраймоқ, ўқраймоқ каби сўзлар кўпроқ оғзаки нутққа хос бўлиб, салбий муносабатларни ифодалашда қўлланади”¹⁷.

Саид Аҳмад комедияларида ҳам лақаблар (*маршал, генерал, мультфильм, гилдирак, шпион*), иборалар (*бошингга урасанми*), муболағалардан (*Юрса, ер титрарди. Йўталса, дарахтдаги қушлар пир этиб учиб кетарди. Акса урса, осмонда момоқалдироқ бўлиб, чақмоқ чақарди*) фойдаланиш, персонажлар нутқида қўлланиши чегараланган сўзларни ишлатиш (*ивирсиб, қаланги-қасанги, ўлгур*), ўхшатиш (*дазмолдек қизиб турибди*), халқ мақоли (*ишонмагин дўстингга, сомон тиқар нўстингга; зўрдан зўр чиқса, зўр бўйинини қисар*), эркалаш (*қоқиндиқ, бўйларингиздан ўргилай, гиргиттон*), терминлар (*А, Б, В, Г, Д витаминлар, клизма қилиш*), асардаги нарса-буюм отларига бошқача ном бериш (*кирим дафтари, чиқим дафтари*), чет тили сўзларини таржимасиз нутқда қўллаш (*патхалим, шпион, нервний*) кабилар кулги уйғотиш воситаси сифатида хизмат қилган.

Биринчи бобнинг “**Саид Аҳмад ҳажвий асарлари тилининг айрим прагматик имкониятлари**” деб номланган фаслида тил бирликларининг коммуникатив, прагматик хусусиятлари, нутқий фаолият билан боғлиқ маъно ва вазифалари “Келинлар кўзғолони”, “Куёв”, “Хандон писта” ҳажвий асарлари матни асосида таҳлил қилинди.

Маълумки, прагматика нутқ жараёни ва шароити, мулоқот мақсади, нутқ эгасининг турли ҳолатлари, ижтимоий фаолияти кабилар билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Шунинг учун “прагматик маъно”, “прагматик ахборот”, “прагматик вазифа”¹⁸ барқарор моҳият касб этмайди, балки нутқ жараёни, нутқ иштирокчиларининг ўзаро мақсад ва муносабатлари, алоқа-аралашув вазияти орқали юзага келувчи алоҳида прагмалингвистик ҳодисалар саналиши

¹⁷ Умурқулов Б. Бадий наср жозибаси [Матн]: ўқув-илмий. – Тошкент: Muharrir, 2021. – Б. 192.

¹⁸ Холматова В. Прагматика тушунчасининг талқини ҳақида // Хорижий филология. – Самарқанд, 2019. – Б. 45-49.

лозим. Нутқ эгасининг субъектив муносабати (ахборот бериш, сўраш, буюриш, илтимос қилиш, даъват этиш, маслаҳат бериш, узр сўраш, хайрихоҳлик билдириш, табриклаш, рад этиш кабилар); мулоқот маданияти, мақсади, сўзлашиш одоби ва қоидалари; нутқ эгасининг нияти ва мақсади; суҳбатдошларнинг дунёқараши, қизиқишлари кабилар прагматик омиллар саналади.

Ўзбек адабиётининг бетакрор намоёндаси Саид Аҳмад бошқа ижодкорларга ўхшамаган ўз нутқи ва ифода услубига эга, асарларидаги тасвир ва таъсир ўзгача. Адибнинг кулги асосига қурилган ҳажвияларининг ўзига хос салмоғи, бир томондан, баъзан енгил табассум тарзида қаҳрамонга мойиллик билан суғорилган самимий кулги, гоҳида эса аччиқ истехзо, заҳарханда тарзида қаҳрамондаги иллатдан ҳазар қилишга ундайдиган кулгининг бадий талқини билан ўлчанса, иккинчи томондан, ана шу бадий ниятни амалга оширишнинг бирламчи омили бўлган тил бирликлари имкониятларининг ишга солиниш даражаси билан баҳоланади.

Адиб асар матнини тузишда сўзлашув услуби талабидан келиб чиққан ҳолда умумистеъмолдаги ва қўлланилиши чегараланган сўз ва иборалардан, шунингдек, сўзлашув нутқига хос ифода ва бирликлар, шевага хос сўзлардан, касб-хунарга оид сўзлардан, чет тил сўзларининг сўзлашув тилидаги шаклларида прагматик мақсадни амалга ошириш воситаси сифатида фойдаланган. Жумладан:

Р а ҳ и м а. Биздан нима ёмонлик кўрдингиз, ахир? Овқатингиз тайин, ўрнингиз солиғлик, кирингиз ювиқлик, яктагингиз у ёқда турсин, пайтавангизга ҳам дазмол босамиз, ўнгигаям, тескарисигаям босамиз. Дурустроқ кийиниб юринг, деймиз. Кимсан, бутун мамлакатга таниқли лимончи селекционер бўлсангиз. Ҳафтада бир телевизорга чиқиб лимондан гапирсангиз, газета-ю журналларда тинмай светной суратингиз чиқиб турган бўлса. Ҳали Туркменистон, ҳали Тожикистон, ҳали Қирғизистондан телефон устига телефон қилиб, лимонни қанақа экади, кўчатидан биттагина олишни иложи борми, деб сўраб туришган бўлса. Сал мундоқ ўз обрўингизга яраша иш тутингда, жон дадажон. (Саид Аҳмад, “Куёв”)

Раҳима Ғанивойнинг келини, у ўзбекнинг оилавий қадриятларига монанд равишда ўз қайнона ва қайнотасини ҳам парваришлаши, уларга ғамхўрлик кўрсатиши лозим. Ёзувчи персонажнинг нутқи орқали ҳам бу муносабатни лўнда ифодалашни уддалаган. Ижтимоий-маиший масалалар, инсон турмушидаги ташвишлар доирасида овқатланиш, озода кийиниш, покиза ётиб-туриш кабилар муҳим деб қаралишини эътибордан қочирмаган матн тузувчи бунга алоҳида урғу беради ва уни назардан четда қолдирмайди.

Таҳлил қилинаётган матннинг прагматик табиатини иккига ажратиш лозим бўлади: биринчиси, уйланиш тараддудига тушиб қолган отахоннинг келини Раҳима мулоқот иштирокчилари, суҳбатдошлар даврасида – кўни-кўшни, эри, қайнопа-ю қайнсингиллар олдида қайнотасининг уйланиш қарорига келиб қолишига ўзининг сабабчи – айбдор эмаслигини кўрсатиш, ўзини оқлаб олиш баёни (*Биздан нима ёмонлик кўрдингиз, ахир? Овқатингиз тайин, ўрнингиз солиғлик, кирингиз ювиқлик, яктагингиз у ёқда турсин,*

пайтавангизга ҳам дазмол босамиз, ўнгигаям, тескарисигаям босамиз. Дурустроқ кийиниб юринг, деймиз.) бўлса, иккинчиси, қайнотасини уйланиш қароридан қайтариш мақсадига йўналтирилган баён (*Кимсан, бутун мамлакатга таниқли лимончи селекционер бўлсангиз. Ҳафтада бир телевизорга чиқиб лимондан гапирсангиз, газета-ю журналларда тинмай светной суратингиз чиқиб турган бўлса. Ҳали Туркменистон, ҳали Тожикистон, ҳали Қирғизистондан телефон устига телефон қилиб, лимонни қанақа экади, кўчатидан биттагина олишни иложи борми, деб сўраб туришган бўлса. Сал мундоқ ўз обрўингизга яраша иш тутингда, жон дадажон*). Нутқнинг ажратилган биринчи қисми нутқ эгасининг ўзини оқлаш, айбдор эмасликни кўрсатиш учун тузилган нутқ сифатида, иккинчи қисми эса суҳбатдошни ўз қароридан қайтариш учун даъват қилиш нутқи сифатида белгилаш мумкин. Бундан маълум бўладики, келтирилган нутқ вазиятида икки хил прагматик мақсад мужассамлашган: биринчиси, ўзини оқлаш прагматик мақсадни, иккинчиси эса даъват этиш прагматик мақсадни таъминлаш учун хизмат қилган.

Матн муаллифи, яратувчиси Саид Аҳмаднинг мазкур ҳолат ва тасвирлар билан боғлиқ хизмати тил бирлиги имкониятларини ва прагматик вазиятни тўғри баҳолаши, тил бирликларини прагматик мақсад ҳамда нутқ шароитига мос ҳолда қўллаши билан белгиланади. Демак, бадиий асарлар матнининг прагматик, стилистик ёндашув асосидаги талқини орқали лисоний ва нолисоний ҳодисалар уйғунлиги, фикр ифодалашнинг энг мақбул восита ва усуллари, нутқ одоби ва мулоқот маданиятининг муҳим ижтимоий-маърифий аҳамияти намоён бўлади.

Диссертациянинг **“Саид Аҳмад ҳажвияларида айрим морфологик бирликларнинг нутқдаги ифодаси”** деб номланган иккинчи бобида ҳажвий асарлар матнининг морфологик таркиби, сўз туркумларининг ўзига хос ифода хусусиятлари, ясама сўзларнинг таҳлили ва айрим тавсифий жиҳатлари ёритилган.

Бобнинг **“Ҳажвий асарлар матнида қўлланган сўзларнинг морфологик таркиби ва тавсифи”** деб номланган фасли морфологик бирликлар, уларнинг нутқда воқеланишига таъсир қилувчи лисоний ва нолисоний омиллар, морфологик воситалар ва нутқий ифода мазмуни муносабати масалалари таҳлилга тортилди.

Морфологик бирликларнинг нутқда ишлатилиши билан боғлиқ масалага тўхталганда, энг аввало, нутқий вазиятни ҳисобга олиш муҳим аҳамият касб этади. Нутқда морфологик бирликлар ўзининг соф грамматик маъно ташиш вазифасинигина бажармайди. Маълумки, **“Морфологик бирликларнинг эстетик вазифаси деганда махсус сўз формалари воситасида, шунингдек, маълум бир грамматик маъно ва функцияга эга бўлган сўз формасини махсус қўллаш орқали экспрессивлик-эмоционаллик тушунилади”**¹⁹. Тадқиқотга

¹⁹ Qurbonova M., Ma'rufjonov M. Matn tilshunosligi. – Toshkent: Universitet, 2014. – B. 72.

кўра, сўз ва гапларни фақат морфологик жиҳатдан таҳлил қилиш орқали унинг нутқий ифодадаги мазмунини тўлиқ аниқлаш мумкин эмас²⁰.

Бизнингча, морфологик бирликларнинг нутқда турли маъноларни ифодалаш адрессантнинг коммуникатив мақсади ва нутқий вазият билан узвий алоқадорлиги асосида рўй беради. Таҳлил объектими бўлган асарларда сатирик ва юмористик кайфият етакчилик қилади. Сатира ва юморни ифодалашда фонетик, лексик, морфологик бирликлар муайян мазмун йўналишига мувофиқ танланади. Ҳажвий асарларда юмор ва сатиранинг экспрессивлик даражасини белгилашда морфологик бирликларнинг танланиши ва қўлланилиши, унга алоҳида бадиий юкнинг юкланиши муҳим аҳамият касб этади. Кузатиш ва таҳлилларга кўра, асар тилида от сўз туркуми юморни таъминловчи восита сифатида қуйидаги хусусиятларни намоён этади: от ўрнида варваризм элементларининг қўлланилиши; отларнинг луғавий шакллари услубий маъно ифодалаш; отга хос грамматик категорияларда услубий маънонинг мужассамлиги.

Варваризм, вульгаризмлар сўзлашув нутқида хос, маънолари адабий тил бирлиги саналмайди, уларни қўллаш нутқ маданиятига хилоф деб қаралади, аммо бадиий асар тилида, айниқса, жонли сўзлашув нутқида асосланган диалогга бой комедик асарлар матнида бундай сўзлардан услубий восита, яъни прагматик маъно ифодалаш воситаси сифатида самарали фойдаланилади. Бу ҳолат қайд қилинган уч ҳажвий асар матни мисолида кузатилганда варваризмлар қўлланишининг миқдор ва фоиз кўрсаткичи қуйидагича тарзда эканлиги аниқланди:

“Куёв” (варваризм-лар)	Умумий сўзлар миқдори	“Келинлар кўзғолони” (варваризм-лар)	Умумий сўзлар миқдори	“Хандон писта” (варваризм-лар)	Умумий сўзлар миқдори
83	13656	91 (35 та сифат ва бошқа туркумга оид сўзлар)	14556	24	1651

Ушбу жадвалда варваризмнинг қўлланилиш частотаси келтирилган, шунингдек, от туркумига оид сўзларнинг бошқа туркум сўзларига нисбатан етакчилик қилиши, рус тилидаги сўзларнинг нутқий вазиятга қараб қўлланишини кузатиш мумкин. “Куёв” пьесасида варваризмлар эркаклар нутқида нисбатан аёллар нутқида фаол қўлланилади.

Луғавий шакллар сирасига мансуб сон категорияси сатирик мазмунни ифодалаш учун қўлланилган ўринлар салмоқли. *-лар* кўплик шакли нутқ жараёнида ғзаб, ирония мазмунни ифодалашда, исмларни кесимга хословчи шакллар таркибида қўлланганда алоҳида бўёқдорлик касб этади: *Ия, ия, ҳали ниятларинг шумиди?! Онангни кетидан мени ҳам жўнатмоқчимисанлар? Ўлимимни кутиб ўтирган экансанлар-да.* (С.Аҳмад, “Куёв”)

²⁰ Dokulil M. T vorem slo v v cestin e, 1. Teorie odvozovam slo v . – Praha, 1962. – P. 210.

Саид Аҳмаднинг қаламига мансуб ҳажвий асарлар матнида сатирик ва юмористик мазмунни ифодалашда мустақил сўз туркумлари сирасидаги сифат, сон, олмош, феълларнинг грамматик шакллари салмоқли ўрин эгаллайди. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, пьесаларнинг юмористик мазмунни ифода этишда сифатга хос даража шакллари (*Б а ҳ р и ... Қишда сой бўйига борсангиз, шир-ялангоч бўлиб, музни тешиб, чўмилаётганини кўрасиз; М у ҳ а й ё. Овсинингиз хийлача айёр.* (С.Аҳмад, “Куёв”); феълларда замон ҳамда шахс-сон маъносининг кўчиши (*М а ъ м у р. Уйқуга тўймай ўлиб кетарканмиз-да. Бор, сочиқни олиб кел!*); майл воситалари (*М а ҳ к а м. Ёшинг 50 дан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшлигини ўзиям билмаса. Сенга кўзи учиб тургандир. Борсанг, танирмикан?*) ўзига хос аҳамият касб этади, улар орқали сатирик мазмунга эмоционал-экспрессивлик қўшилади.

“Саид Аҳмад ҳажвияларида қўлланилган айрим мустақил сўз туркумларининг ўзига хос ифода хусусиятлари” деб номланган фаслда мустақил сўз туркумига мансуб бирликларнинг ҳажвий асар матнларида қўлланиши, грамматик ва услубий имкониятлари юзасидан таҳлил амалга оширилган.

Ҳажвий асарлар матнида кўмакчи феълли сўз қўшилмаларининг қисқартирилган, фонетик ўзгаришга учраган шаклда ифодалашнинг типик ҳолати мавжуд. Айниқса, етакчи ва ёрдамчи феълларнинг қўшилган ҳолатда ифодаланишида муайян прагматик мақсад етакчи ўрин тутади ва нутқнинг таъсирчанлигини янада оширишга хизмат қилиши кузатилади: *Яна опчиқибди. Бало, бало, бу кампир; мясорубкадан ўтқазворади; Эрининг ўзи кўпиртирворади.*

-роқ қўшимчаси феълга бирикиб, грамматик жиҳатдан ҳаракат маъносини озайтиришга, прагматик жиҳатдан эса адресантнинг ўз суҳбатдошга нисбатан субъектив муносабатини ифодалашга хизмат қилган: *Ф а р м о н. Айбга буюрмайсизу, сизни танимайроқ турибман.*

Замон қўшимчаларини қўллашда қўшимча таркибидаги ундошнинг жарангсиз жуфтини қўллаш орқали сўзлашув нутқида хос табиийликни ҳамда нутқнинг жонли тарзда ифодаланишини таъминлаш мақсади мавжуд: *Сартарошхонадан чиқиб, хозмагга кириптилар; Ўлиптими. Қоронғи тушиб қолганда-я? Бу нодон бола адаштирворипти-да.*

Феъл туркумига оид қўшма сўз ясалишида бошқа тилдан кирган сўзни қўшма сўз таркибий қисми сифатида қўллаш ҳолатида ҳам ўзгача мақсад ифодаси мавжуд: *Минг чиройли бўлгани билан, бари бир попирис чекади.*

Феъл шакллари орқали субъектив муносабатнинг ифодаланиш ҳолати ҳам ҳажвий асарлар матнига хос: *Ғ а н и. Бўпти. Кўп вайсайвермаларинг. Ёз, дедимми, ёз! Хотин танлайдиган менми, ё сенларми? Қани, яна борми?* Ушбу нутқ парчасида салбий бўёқдор *вайсамоқ* сўзини кўмакчи феълли сўз қўшилмаси таркибида қўллаш ҳамда маънони янада кучли ифодалаш учун шахс-сон шаклини ҳам биргаликда ишлатиш орқали прагматик мақсадга монанд мазмун таъминланилишига эришилган.

Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарлари матнида олмошлар ҳам ўзига хос шакл ва маънони намоён қилади: *Анавуни қаранглр, анавуни!; Манавини*

келганига ўн кун бўлмай бошқа келинларимни ҳам йўлдан урди. Войдод, войдод...; **Манаву** мулла акаларинг сизларни «пон» қилармиш. Радиодан кепти. Вой-бў! **Шундо-оғ** денг... Жуда ўзларига оро бериб қолдилар...; **Сендақа** иззатини билмаган меҳмондан ўргилдим.

Контекстда -лар шаклининг хурмат (*Х о т и н. Фармон бибининг уйлари шуми?*), маънони кучайтириш ва танбеҳ каби маъноларни (*Ж ў р а. ... Сенлар ҳам бир қарайсанлар, икки қарайсанлар, учинчи галда бурниларингни жийирасан... Ҳамманг шидасанлар*) ифодалаши ҳам кузатилади.

От сўзларни жуфт қўллаш орқали сўзлашув услуби оттенкасини кучайтириш ҳолати ҳам таъминланган: *хизмат-пизматинг, парда-мардасини* каби. Айрим ўринларда адабий сўзлашув меъеридан чекиниш ҳолати ҳам бадиий-прагматик мақсад учун хизмат қилдирилган: *исполком, вот, газийта, кандидоти, Найим Каримун, Норматун* каби.

Сифат туркумига оид сўзларга хос хусусият айрим ўринларда ёзувчи услубини шакллантиришга хизмат қилган. *Х о т и н. Мени ҳам ўгил-қизларим бор. Улар ҳам сизнинг болаларингизга ўхшаб, мартабаликкина бўлса деб ният қилганман;* Бунда *мартабали* сифати *мартабалик* шаклида қўлланган ҳамда *-кина* шакли орқали субъектив муносабат ифодаланган.

Кузатувимиздаги ҳажвий асарлар матнида ўзбек адабий тили меъерига мос бўлмаган, бироқ сўзлашув нутқида фаол бўлган ўзга тил сўзларини қўллаш ҳолатида ҳам услубий вазифа бажаришга бўйсундирилганлигига гувоҳ бўламиз: *успакаюший, гатоп, точний, падрушка, васпалиний локки, починайса қилади, нервний қилиб қўйган, расчёт қилиб кет* каби.

“Саид Аҳмад ҳажвияларида қўлланилган ясама сўзлар таҳлили ва айрим тавсифий жиҳатлари” фаслида ўзбек тилида сўз ясалишининг назарий асосларига оид ёндашувлар, сўз ясалиш усуллари, ясама сўз, ясовчи асос каби масалалар талқинига муносабат, ҳажвий асарларда қўлланган ясама сўзларнинг ўрни ва аҳамияти каби масалалар таҳлили ёритилган.

Ясама от сўзларнинг маъновий гуруҳлари шахс оти, нарса-буюм оти, ўрин-жой оти, фаолият жараён оти сифатида ажратилади. Қуйида Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарларида қўлланган отларни мазкур маъновий гуруҳлар кесимида қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Нарса-буюм отлари: *ёзув, терим, кирим, йигим, тешик, кийим, чиқим, хўрозқанд, гилдирак, қуришов, суянчиқ, тирноқ, тугун, гилдирак.*

2. Ўрин-жой отлари: *ишхона, ваннахона.*

3. Шахс отлари: *тошкентлик, халтурачи, миниатюрачи, қайнона, ашулачи, терговчи, қатнашувчи, тикувчи, ўқитувчи, ямоқчи.*

4. Фаолият-жараён отлари: *одамгарчилик, докторлик, эркаклик, момоқалдироқ, ёшлик, хурсандчилик, артистлик, хоинлик.*

Кўринадикки, ҳажвий асарлар матнида ҳам турли маъно ва ифодага эга ясама отлар ишлатилади ҳамда нутқ таркибида турли грамматик-услубий вазифаларни бажариб келган. Масалан, *артистлик, хоинлик* кабилар бош маъноси асосида эмас, балки нутқ шароити ва вазиятига мос ҳолда соф нутқий маъноларни ифодалаб ўзига хос бадиий-услубий мақсадни таъминлашга хизмат қилади.

Академик А.Ҳожиёв сифат туркуми ясаилишини тавсифлар экан, эгалик ва эга эмаслик белгисини билдирувчи сифат ясовчиларни фарқлайди. Эгалик ва эга эмаслик белгисини билдирувчи сифат ясовчилар шахс ёки нарсанинг сўз ясаилиш асосидан англашилган нарсага эгаллиги, унда шундай нарса борлиги маъносини – шу билан характерли бўлган белгисини билдиради. Булар: *-ли, -кор, -дор, сер-, -чан, кам-* сифат ясовчиларидир.

Ёзувчининг ҳажвиялари тилида эгаликни билдирувчи қуйидаги окказионал ясама сифатлар ҳам учрайди: *Э р к и н* (девордаги чодир ёнига келиб). *Азиз томошабинлар. Бугун биз сизларга “Қишлоғимиз ва районимизнинг пири бадавлат кампирлари” деган фильм намойиши қиламиз. Сиз бу фильмда колхоз ветеранлари, II Жаҳон уруши йилларида эрлари ўрнига далага чиқиб кетмон чопган, пахта терган фидокор, вафодор, ажойиб фарзандлар ўстирган қаҳрамон, колхоз даласида фидокорона меҳнат қилиб, пахтадан энг юқори ҳосил олган табаррук пахтакор, ҳар қути уруздан 125 килодан тилла олган тиллакор, ҳар бир сизгидан йилига уч тоннадан сут соғиб олган (ўтирганларга қараб) кўп сут соққанларни нима дерди? **Суткор** дермиди **сизгиркор** дермиди?; *Махсум*. *Бари бир, нима десангиз ҳам бўлаверади. (“Куёв”)* Ушбу ўринда ишлатилган *суткор, сизгиркор* сўзлари ёзувчи нутқида белгига эгаликни ифодалаш билан бирга нутқнинг юмор табиатини яратишга ҳисса бўлиб қўшилган.*

Эга эмаслик белгисини билдирувчи сифат ясовчилар шахс ёки предметнинг сўз ясаилиш асосидан англашилган нарсага эга эмаслигини, шу билан характерланувчи белгини билдирувчи сифатлар ясайди. Бу турга *-сиз, но-, гайри-* кўшимчалари мансуб. Асар матнида учраган сифатлар орасида *юзсиз, беномус, ёқимсиз, эрксиз, ювуқсиз, норози, номаъқул, беминнат, бевафо, бахтсиз* каби бирликлар эга эмаслик белгини билдирувчи ясама сўзлардир. Қудрат. *Бунақа майда, итирисқи гапларни қўйинглар. Асосий гапдан гаплашайлик. Дадам ейиши-ичишидан кам эмаслар. Кийимлари ювуқсиз қолгани йўқ. Аммо қариганда битта танмахрам зарурлигини биламан. Аммо олтмиши етти ёшга кириб уйлансалар, эшитган қулоққа жуда хунук гап-да. (“Куёв”)*

А.Ҳожиёв таъкидлаганидек, ўзбек тилида феъл ясаилиши тизими бошқа сўз туркумларидаги сўз ясаилишидан фарқланувчи ўзига хос томонларга эга. Феъл ясаилишида ҳам аффиксация усули асосий усул ҳисобланади. Лекин кузатишларимиз шуни кўрсатдики, Саид Аҳмад ҳажвий асарлари тилида композиция усулида ясалган окказионал ясама феъллар ҳам кузатилади. Ушбу ясама сўзларни ясаилиш моделларига кўра қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

I. Ўзлашма сўзлар *+қил, эт, бўлмоқ* феъллари: *лакалов қилмоқ, падрушка қилмоқ, починайса қилмоқ, импан қилмоқ, зарядка қилмоқ, революция қилсак, ревезия қиляпти, примерка қилиб олмоқ, звонок чалмоқ*. (Нигора. *Ҳозир, ҳозир, ойишон. Яна беш минут зарядка қилай; Комил. Иши божамга оширилибди. Базани ҳам божам ревезия қиляпти. Мингбоев жуда устасифаранг одам экан.*)

II. Иккала қисми ҳам ўзбекча кўшма сўзлар: *совуғи ошмоқ. Жўра: Лимон еявериб, лимон гулини ҳидлайвериб совуғинг ошиб кетибди. (“Куёв”)*

“Саид Аҳмад хажвияларида номустақил лексемаларнинг нутқий воқеланиши” деб номланган учинчи бобнинг дастлабки фаслида айрим номустақил лексемаларнинг ифода имкониятлари, эволюцияси ёзувчининг хажвиялари матни асосида таҳлилга тортилди.

Дарвоқе, лексема серкирра моҳиятли лисоний бирлик, унинг ҳар бир кирраси алоҳида бир таснифга асос бўлади, ҳар бири ўз ўрнида аҳамиятли. Тилда барча туркум ўз амалий аҳамиятига эга. Дунёдаги барча тилларда ёрдамчи сўзларнинг вазифаси бир хил тарзда қайд қилинади: нутқ ифодалаш жараёнида сўзларнинг ўзаро муносабатга киришувини таъминлаш. Ёрдамчи сўзлар Ҳинд-Европа тилларида бу вазифани махсус белгиланган сўз билан бажарса, ўзбек тилида бу вазифа сўзлар ва қўшимчалар орқали амалга оширилади. Ёрдамчи сўзлар мустақил сўз туркумлари билан доимий ва узлуксиз алоқадорликда. Бу нафақат ёрдамчи сўзларнинг матнда мустақил сўзларнинг воқеланиши учун хизмат қилади, балки ёрдамчи сўзлар хазиначисининг узлуксиз равишда мустақил сўзлар ҳисобидан бойиб ва кенгайиб боришида, бу жараённинг узлуксизлигида, ёрдамчи сўзлар тизимида тарихан мустақил сўз бўлиб, ҳозир тарихий ўзагидан батамом узилиб кетган ёрдамчи сўзлар билан (*чунончи, била*) бир сафда ёрдамчи туркумга ўтаётган (*чунончи, мақсадида, сабабли*) мустақил сўзлардан ўз алоқаларини узмаган бирликлар ҳам туришида намоён бўлади. Шу боис ёрдамчи сўзлар “соф” (мустақил сўзлар билан алоқаси узилган ёки батамом қоронгилашган сўзлар) ва “функционал” (шаклий-маъновий алоқалари мустақил сўзлардан узилмаган) каби турларга бўлинади²¹.

Ёзувчи Саид Аҳмад комедияларида қўлланган ёрдамчи сўзлар бир қатор ифода имкониятларига эга, унинг комедияларида ёрдамчи сўзлар эволюциясини кузатиш мумкин. Ёрдамчи сўзларнинг умумий функционал белгиси “боғлаш”дир. Бу вазифа боғловчи ва қўмакчилар учун ўзгармас, барқарор. Юкламаларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар сўз ёки гапларга сўроқ, таъкид, кучайтирув, айириш-чегаралаш, ўхшатиш каби қўшимча маъноларни беради ва функционал “боғлаш” белгисига нисбатан беқарор, ўзгарувчан саналади, яъни “боғлаш” белгиси бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин.

Юкламалар бошқа ёрдамчи сўзларга нисбатан прагматик қийматининг юқорилиги билан характерланади, қаҳрамон эмоцияси, кайфиятини очишда, китобхонга етказишда алоҳида имконият ва катта аҳамиятга эга.

Ўзбек тилшунослигида *на...на* ёрдамчиси дастлаб инкор боғловчиси сифатида изоҳланди ва анча мунозараларга сабаб бўлди. Баҳс-мунозарали фикрларга Р.Расулов тадқиқоти билан бир ҳисобда чек қўйилди. Тадқиқотчи бу ёрдамчи бирликнинг уюшган бўлаклар ва қўшма гап таркибида келишини атрофлича таҳлил этиб, бундай қўлланилишларда боғлаш вазифасини махсус боғловчи воситалар амалга ошириши, *на...на* ёрдамчиси эса таъкидли инкорни ифодалашга хизмат қилишини ёрқин мисолларда кўрсатди, унинг *ҳам.... ҳам* ва бошқа ёрдамчи воситалар билан парадигматик алоқаларини

²¹ Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи сўз туркумларининг лисоний тизимдаги ўрни ва лингвопрагматикаси: филол. фан. докт. (DSc) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 77 б. – Б. 16.

тавсифлади²². Кейинчалик ушбу фикр академик А.Ҳожиев томонидан ҳам маъқулланади²³. Шунини таъкидлаш керакки, ушбу ёрдамчи сўзнинг бирламчи субстанциал вазифаси юкламалик бўлса, иккиламчи вазифаси боғлашга хизмат қилишидир.

Саид Аҳмад комедияларида бу восита оддий бўлишсиз шаклли инкордан кўра анча кучли ва таъкидли бўлиб қўлланган. Жумладан: *Тилинг жуда ҳам бурро бўлиб кетди. **На** каттани биласан, **на** кичикни. Айб ўзимда.* (“Куёв”)

-дир юкламаси сўз ва гапга инкор маъносини юклаб, сўзловчининг ўз фикрига бўлган гумон муносабатини ифодалаб келади. Адиб бу орқали қаҳрамон нутқини ўз мақсадига мувофиқ яратишга эришади. Жумладан: Фармон. *Ёшинг элликдан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшдалигини ўзиям билмаса. Сенга кўзи учиб тургандир.* (“Келинлар кўзголони”). Адиб комедияларида юкламалар ўз “боғлаш” маъносининг сусайганлиги ва бунинг эвазига “субъектив муносабат” маъноси кучайганлиги билан характерланади.

Адибнинг ҳажвий асарларида биргина билан кўмакчиси қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаб, фикрни шакллантиришга хизмат қилган: биргалик – *Бир кунни ҳовлига ўзбекча биладиган битта ўрис билан Абдуллажон деган биолог олим кириб келди (Хандон писта);* восита – *Балки, ёшлик пайтларимда ўз кўзим билан кўргандирман, ё бировдан эшитгандирман (Хандон писта);* ҳолат – *Хуллас, сиз, ўртоқ Лутфи Бобоева, жудаям хушмуомалалик билан капкирни қозонга уриб, овқат қилиясиз.* (“Келинлар кўзголони”)

Адиб комедияларида учун кўмакчиси қуйидаги грамматик маъноларни ифодалашга хизмат қилган: аталганлик – *Халқимизнинг ноёб ёдгорлиги сифатида туристлар учун зиёратгоҳга айлантирардим (Хандон писта);* сабаб – *Биз молия ходимлари ҳисобдан адашиб кетмаслик учун алоҳида хонада ҳисоб-китоб қиламиз;* мақсад – *Мени жигимга тегиш учун шунақа қилгансан, майли. Истаганингча додла (“Куёв”);* Ахир, *мусулмонмиз-ку, савоб учун обориб қўяй.* (“Хандон писта”)

Тенг боғловчилар тенг муносабатли бирликларни боғлаб, улар орасида бириктириш, зидлаш, айириш каби грамматик маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. Аммо ва лекин элементларининг жуфтлашиб, аммо-лекин тарзида плеонастик қўлланиши дастлаб сўзлашув нутқида, кейинчалик эса адабий тилда ҳам меъёр ҳолатига келган. Бундай ҳолат Саид Аҳмад ҳажвияларида ҳам кузатилади: Маҳкам (*Асқарни туртиб*). *Хўп деб қўя қол. Бўлмаса қутулмайсан. Асқар. Бўпти. Аммо-лекин бошқа тарафларга бориб юрманг (“Келинлар кўзголони”);* Қудрат. *Синглим, дадамиз бари бир ҳаммасини ололмайдилар. Биттасини оладилар. Аммо-лекин танлаб олиб берамиз.* (“Куёв”) Бу восита матнда бирданга икки вазифани – ҳам боғловчилик, ҳам юкламалик вазифасини бажармоқда.

²² Раҳимов У. Ўзбек тилида юкламалар пресуппозицияси: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 1994.

²³ Раҳматов М. Алишер Навоийнинг насрий асарларида эргаштирувчи боғловчи гапларнинг синтактик-семантик хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – Б. 25.

“Саид Аҳмад хажвияларининг таъсирчанлигини оширишда юкламаларнинг аҳамияти” деб номланган учинчи фаслда юкламаларнинг нутқий воқеланиши ва услубий имкониятлари таҳлилга тортилган.

Ёрдамчи сўз туркумига тегишли бўлган юкламаларнинг грамматик, стилистик хусусиятлари қатор илмий адабиётларда ўз тавсиф ва таснифига эга. Бироқ юкламаларнинг нутқ фаолияти, прагматик мақсад ва нутқ шароити билан боғлиқ хусусиятлари деярли тадқиқ қилинмаган. Бинобарин, нутқ жараёни мураккаб ҳодиса бўлиб, унда турли лисоний ва нолисоний воситалар иштироки ва таъсирида грамматик, коммуникатив, прагматик, психологик омиллар уйғунлашади.

Саид Аҳмаднинг “Келинлар қўзғолони” комедияси матнида ҳам ёрдамчи сўзлар, хусусан, юкламалар кўпчиликни ташкил қилиб, улар асардан кўзланган бадиий-эстетик мақсадга мувофиқ воқеликни, юмористик руҳни таркиб топтиришда муҳим омил ва восита бўлиб хизмат қилади. Айрим сўз ёки гапга қўшимча маъно бериш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўзлар сифатида таърифланадиган юкламалар қўшимча ва сўз холида мавжуд. Уларга нутқдаги бирор сўзни ажратиб кўрсатиш, гапга сўроқ маъноси бериш, ҳис-ҳаяжон, таажжуб, таъкид ва кучайтирув маъносини ифодалаш кабилар хос хусусият саналади. Шунингдек, юкламалар тасдиқ, инкор, чегаралов, қистов каби маъноларни ифодалаш ҳамда нутққа тасвирийлик бериш учун ҳам хизмат қилади.

“Келинлар қўзғолони” комедияси матнида -а (27), -я (18), ҳам (84), -ку (42), -да (44), худди (2), ахир (9), фақат (3), -гина (21) каби юкламалар кўлланилиб, турли грамматик-стилистик маъно ҳамда вазифаларни бажаришга хизмат қилдирилган. Бундан маълумки, ёрдамчи сўз туркумлари мақомидаги тил бирликлари ҳам бошқа лексик бирликлар сингари нутқнинг турли кўринишларида фаол иштирок этади, ўзига хос грамматик-прагматик вазифани бажариб келади.

Асар персонажларининг нутқига диққат қаратамиз: *А с қ а р (Маъмурга). Аввалги кун кимнинг тўйига боргандинг? Ким тўйга айтса кетаверасанми? Бир кун эмас, бир кун бизга гап теккизасан. Ўша тўй қилган Мингбоев кеча қамалди; К о м и л. Иши божамга оширилипти. Базани ҳам божам ревизия қиляпти. Мингбоев жуда устаси фаранг одам экан; М а ъ м у р. Хунаримиз шу бўлгандан кейин ким тўйга айтса, кетаверамиз-да. Бизга така бўлсин, юз грамм сути бўлсин.*

Мисолда уч ака-ука персонаж нутқига оид жумлалар акс этган, ҳар учала персонаж нутқида ҳам юкламалар (-ми, ҳам, -да) иштирок этган. Нутқ таркибидаги мазкур юкламалар муайян коммуникатив мақсадни таъминлашга хизмат қилган. *Ким тўйга айтса кетаверасанми?* жумласи орқали “*Ҳар кимнинг тўйига бораверма*” тарзидаги тағмаъно англашилади. Бунда ака-уканинг ўзаро бир-бирини аяш, ғамхўрлик қилиш муносабатига мос гап ифодасини кузатамиз. Буйруқ гап мазмунининг сўроқ гап шакли орқали ифодаланиши алоҳида прагматик ҳодисадир, -ми юкламаси эса соф сўроқ маънони эмас, балки прагматик мақсад ва вазият талабига мувофиқ танбех прагматик маънони ифодалашга хизмат қилган.

Диалог таркибидаги *Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб бир марта ҳам кундузи ўлмаганди* жумласида иштирок этган *ҳам* юкламаси *бир марта сўз* бирикмаси билан бирга қўлланиб, “ҳеч қачон” деган мазмунни ифодалашга хизмат қилдирилган. Шу ўринда *ҳеч қачон* олмошини қўллашдан кўра *ҳам* юкламасини *бир марта* бирикмаси билан бирга қўллаш орқали *ҳам* юкламасининг имкониятидан юмор ҳосил қилишда самарали фойдаланилган. Қиёслаймиз: *Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб бир марта ҳам кундузи ўлмаганди.* // *Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб ҳеч қачон кундузи ўлмаганди.* Қиёсдан аён бўладики, айти нутқ жараёнида *ҳам* юкламасининг “алоҳида таъкидлаш” маъноси билан иштирок этиши коммуникатив мақсадга мувофиқ тарзда баҳоланиши лозим. Фикр ифодаси билан боғлиқ коммуникатив мақсадни “енгил кулги ҳосил қилиш” ташкил қилиб, бунда *ҳам* юкламасининг имкониятидан унумли ва самарали фойдаланилган.

“Саид Аҳмад ҳажвияларининг ўзига хослигини таъминлашда ундов сўзларнинг ўрни” деб номланган фаслда ундов сўзларнинг лисоний ва нутқий имкониятлари хусусидаги кузатиш ва таҳлиллар ўрин олган. “Тилдан фойдаланувчи ҳар бир шахснинг нутқида фонетик сатҳдан то синтактик сатҳга қадар тил ва нутқ бирликларининг қўлланишида уларнинг ўзига хос вазифалари мавжуд бўлади. Сўзловчи нутқига оид ифоданинг қайсидир элементларида услубий белги ва маълум воситалар муаллифнинг ички руҳий олами ёки социал кўринишлари ҳақида маълумот бериш учун хизмат қилади”²⁴. Ҳажвий асарлар матни таркибида иштирок этган ҳар бир тил бирлигининг ўзига хос маъно ва вазифаси, ўрни ва аҳамияти мавжудлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Кузатувимиздаги Саид Аҳмад ижодига мансуб ҳажвий асарлар матнида ундов сўзларнинг ҳам фаол ишлатилганлигига гувоҳ бўламиз. Ундов сўзлар бошқа сўз туркумларига нисбатан жуда кам миқдорни ташкил қилса-да, алоқа-аралашув жараёнида алоҳида аҳамият касб этади. Ундов сўзларнинг лингвистик табиати сифатида уларнинг гап таркибида бошқа бўлақлар билан синтактик жиҳатдан боғланмаслиги, гап бўлаги вазифасини бажармаслиги, исмларга хос грамматик шаклларни қабул қилмаслиги, бошқа сўз туркумидан ясалмаслиги, бошқа туркум сўзларининг ясалишига асос бўлиб хизмат қилиши, нутқ таркибида ўзига хос услубий вазифани бажариб келиши кабиларни қайд қилиш лозим. Улар шу хусусиятлари асосида бадий, сўзлашув нутқида фаол иштирок этиб таъсирчанликни, бадий-эстетик мақсадни таъминлаш воситаси сифатида муҳим ўрин тутаяди. Ундовларнинг ҳис-ҳаяжон ифодаловчи тури нутқ, мулоқот вазиятига қараб турли хил маъноларни юзага чиқаради. “Ҳис-ҳаяжон ундовлари полисемантик бўлиб, уларнинг маънолари контекстда билинади”²⁵. Ундовларга хос асосий маънолар сифатида севинч, ҳайрат, таажжуб, қайғу, кўрқинч, ачиниш, ғазаб, менсимаслик кабиларни қайд этиш лозим. Айниқса, драматик асарлар матнида ундовлар кўп ишлатилади, чунки диалогик нутқ табиати шуни тақозо қилади,

²⁴ Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2011. – Б. 76.

²⁵ Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 160 б. – Б. 82.

бундай нутқ шаклини яратишда нутқ эгалари, суҳбатдошларнинг рухий ҳолати, ҳис-ҳаяжонини яққол гавдалантириш талаби етакчилик қилади.

Э ундовининг Саид Аҳмад ҳажвий асарлари матнларида намоён қилган турли маъноларини гуруҳлаш мумкин: ҳайрат, таажжуб: *Э р к и н (уйдан чиқиб). Э, ҳа-а! Қоронги тушипти-ку. Кинони бошласак ҳам бўлар экан; фикрга қўшилмаслик, эътироз: Х а к и м. Э, ойим билан очиқчасига гаплашишимиз керак. Бўлмаса, хотинларимиздан ажралиб қоламиз; норозилик: Фармон. Э, машинанг ўлсин. Мунча имиллайди?; хурсандлик, олқиш: Раҳима. Э, аямиз тушмагур-э! Ҳар кимнинг ҳузур-ҳаловати ўзига; афсусланиш: Қудрат. Э, аттанг. Битта кампирни кўндиргандим кабилар.*

Эмоционал ундовлар кишиларнинг турли вазиятдаги ҳар хил ҳис-ҳаяжонини ифодалаб келади. Дастлаб уларни икки турга ажратиш мумкин:

1) ижобий: *Маҳкам. Вой, ўзим айланай. Бўйларингизга қоқиндиқ.*

2) салбий: *Фармон. Вой, сен ўлгурнинг ҳам тилинг чиқиб қопти-ку. Манавини келганига ўн кун бўлмай бошқа келинларимни ҳам йўлдан урди. Войдод, войдод...; Шунингдек, вой ундови вой-бў, вой-вой, вой ўлай каби шаклларда ҳам қўлланиб, нутқ эгасининг турли эмоционал ҳолатларини ёрқин ифодалашга хизмат қилганлигига гувоҳ бўламиз. Бунда муаллиф персонажлар характерини тўлақонли кўрсатиш, нутқ индивидуаллигини таъминлаш мақсадида ундовларни шу шаклда нутқ таркибига олиб кирган ва нутқ мазмунини ишонарли, таъсирчан ва тўлақонли ифодалашга эришган.*

Ҳажвий асарлар матнидаги лексик-морфологик восита ва омилларни текшириш, таҳлил қилиш ҳамда уларнинг нутқ жараёнидаги грамматик-прагматик маъно ва вазифаларини аниқлаш, тавсифлаш ва таснифлаш кун тартибидаги муҳим масалалардан ҳисобланади.

УМУМИЙ ХУЛОСА

1. Бадиий асарларда тил имкониятларининг нутқда воқеланиш ҳодисаларини кузатиш, контекстда юзага чиқадиган хусусиятларни тадқиқ қилиш тил ва нутқ муносабатини тўлақонли баҳолаш, тил бирликларининг нутқ жараёни билан боғлиқ хусусиятларини холис тавсифлаш имкониятини таъминлайди.

2. Ҳажвий матнларда сўз туркумлари турларининг иштирок этиш даражасини аниқлаш, хусусан, юклама, ундовларнинг матндаги зарур кайфиятни таъминлашдаги ўрни ва аҳамиятини, лексик-морфологик бирликларнинг услубий-прагматик хусусиятларини очиқ бериш тилнинг эстетик вазифасини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

3. Саид Аҳмад комедияларида юмор яратувчи воситаларнинг статистик таҳлиliga асосан миқдоран кўп ва фаол қўлланиши нуқтаи назаридан қуйидагиларни кулги ҳосил қилиш воситалари сифатида қайд қилиш лозим: кўчма маъноли сўз, барқарор бирикма, окказионал фразема, ўхшатиш, муболаға, эркалаш шакли, қўлланилиши чегараланган сўз, киноя, чет тили сўзлари.

4. Ҳажвий руҳдаги матнлар таҳлили асосида морфологик бирликларнинг грамматик-прагматик хусусиятларини баҳолаш, лисоний имкониятларнинг нутқий воқеланиш ҳолатларини, уларнинг нутқий вазиятларда намоён

бўлувчи нозик маънолари, тил имкониятларига таъсир этувчи лисоний ва нолисоний омиллар таъсирини далиллаш мумкин. Бадиий асарлар матнининг прагматик, стилистик ёндашув асосидаги талқини орқали лисоний ва нолисоний ҳодисалар уйғунлиги, фикр ифодалашнинг энг мақбул восита ва усуллари, нутқ одоби ва мулоқот маданиятининг муҳим ижтимоий-маърифий аҳамияти намоён бўлади.

5. Морфологик бирликларнинг нутқда турли маънони ифодалаш адресантнинг коммуникатив мақсади ва нутқий вазият билан узвий алоқадорлиги асосида рўй беради. Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарлари нутқда от сўз туркуми юморни таъминловчи восита сифатида қуйидаги хусусиятни намоён этади: от ўрнида варваризм элементларининг қўлланилиши; отларнинг луғавий шакллари услубий маъно ифодалаш; грамматик категорияларида услубий маънонинг мужассамлиги. Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарлари аёллар нутқда варваризмлар эркаклар нутқига нисбатан фаол қўлланади.

6. Ҳажвий асарларда сатирик мазмуннинг таъминланишида қуйидаги морфологик ҳодиса ва воситалар ҳам асосий роль ўйнайди: от туркуми ва унинг грамматик, луғавий категориялари билан боғлиқ стилистик мазмуннинг бўрттирилиши; феъл туркумида майлларнинг шаклан ва мазмунан ўзгариши, замонлар кўчиши; сон туркумида миқдорни ифодалашда муболағани кучайтириш мақсадида йирик санок сонларнинг қўлланилиши; юкламаларнинг кесатик, таажжуб, буйруқ, илтимос маъноларни ифодалаб сатирик ва юмористик мазмунни таъминлаши; ундов сўзлар якка, жуфт ва такрор ҳолда қўлланиб алоҳида прагматик-стилистик вазифани бажариши кабилар.

7. Феъл шакллари орқали субъектив муносабат ифодалаш имконияти ҳам юзага келиши мумкин, маънони янада кучайтириш шахс-сон шакли орқали ҳам амалга оширилади. Саид Аҳмаднинг ҳажвий асарларида окказионал ясама сўзлар ҳам мавжуд бўлиб, улар нутқ таркибидан ўрин олиб муҳим бадиий-лисоний вазифани бажаришга хизмат қилган.

8. Ҳажвия ва комедик асарлар бадиий асарлар сирасида бадиий ифода ва лисоний имкониятларни ўзида муштарак этган тур сифатида тил бирликларига хос маъно ва вазифаларнинг ўзига хос тарзда намоён бўлишини далилловчи, муайян услубий, бадиий мақсадларни рўёбга чиқарувчи восита ва омил эканлигини кўрсатиб турувчи ижтимоий ҳодисадир.

9. Ундовларнинг ҳис-ҳаяжон ифодаловчи тури кўпмаъноли бўлиб, нутқ, мулоқот вазиятига кўра турли хил маънони юзага чиқаради. Уларга хос асосий маънолар сифатида севинч, ҳайрат, таажжуб, қайғу, қўрқинч, ачиниш, ғазаб, менсимаслик кабиларни қайд этиш лозим. Драматик асарларда нутқ эгасининг руҳий ҳолати, ҳис-ҳаяжонини яққол гавдалантириш талабига мос ҳолда ундовлар кўп ишлатилади, чунки диалогик нутқ, нутқ тежамкорлиги шуни тақозо қилади. Саид Аҳмад ҳажвий асарлари матнида ҳис-ҳаяжон; диққат қаратиш, чақириш маъносини ифодаловчи ундов сўзлар фаол иштирок этиб, нутқ таъсирчанлиги ва қайта ишланган нутқнинг табиийлигини, нутқнинг эмоционал-экспрессивлигини таъминлашга хизмат қилган.

10. Ўзбек тилидаги ёрдамчи воситалар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, грамматик маъно ифодалаш, сўзларни ўзаро тенг ёки тобе ҳолда

боғлаш, нутққа киритиш, гап бўлаклари мавқеини таъминлаш, тобе-ҳокимлик муносабатини сақлаб туриш, тил услублари учун имконият яратиш, нутқий тежамкорликни таъминлаш, тилнинг онтолик хусусиятларини кўрсатишда катта аҳамиятга эга. Ёрдамчи сўзлар синтактик воситалар ҳисобланиб, улар сўз бирикмаси ва гап тузиш жараёнида таянч вазифа бажаради. Улар нутқда ўрни билан вазифадош тил бирлиги сифатида намоён бўлади.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01
AWARDING THE SCIENTIFIC DEGREES UNDER
KARSHI STATE UNIVERSITY**

KARSHI STATE UNIVERSITY

MAKHMUDOVA FARANGIZ MUZAFFAROVNA

**THE SPEECH EMBODIMENT OF LINGUISTIC POSSIBILITIES
IN THE SATIRICAL WORKS BY SAID AHMAD**

10.00.01 – Uzbek language

10.00.02 Doctor of philosophy (PhD) on philological sciences

DISSERTATION ABSTRACT

Karshi – 2022

The theme of the dissertation for a doctor of philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number № DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01

The dissertation has been conducted at Karshi State University.

The abstract of dissertation was posted in three languages (Uzbek, Russian, English (resume)) on the web-site of Karshi State University (www.qardu.uz) and Information-educational portal "ZiyoNE" (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor:

Mengliev Bakhtiyor Radzhabovich
Doctor of philological sciences, professor

Official opponents:

Abuzalova Mehrinso Kadyrovna
Doctor of philological sciences, professor

Umurkulov Bekpulat
Doctor of philological sciences, professor

Leading organization:

Samarkand State University

Defense of the dissertation will be held on "10" 09 2022 at 09⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council for the degree of DSc 03/30.12.2021 Fil.70.01.Phil.70.01 at Karshi State University (Address: 180103. Karshi city, Kuchabog street 17. Phone: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Karshi State University, Main Academic Building (room No. 102).

The dissertation can be found in the Information Resource Center of Karshi State University (registered № 118) (Address: 180103. Karshi, Kuchabog street 17. Phone: (0 375) 225-34-13; fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

The abstract of the dissertation is delivered on "29" 08 2022
(Protocol of the register № 11 on "29" 08 2022).

N.N.Shodmonov
Chairman of Scientific Council on
awarding the scientific degrees,
Doctor of philology, professor

G.N.Tojiyeva
Scientific secretary of the Scientific
Council on awarding the scientific degrees,
Doctor of philology (DSc)

X.Jabborov
Chairman of Scientific seminar under
Scientific Council on awarding the
scientific degrees, Doctor of philosophy

INTRODUCTION (abstract of (PhD) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. In world linguistics, special attention is paid to research aimed at scientifically based verification, evaluation of means and factors of reflection of language capabilities in speech. The establishment of such language features as linguistic, methodological, pragmatic, linguoculturological, sociolinguistic, the determination of the influence of the linguosocial factor on the basis of certain texts will undoubtedly give theoretical and practical results.

In this regard, the need to cover the topic causes serious attention to the study of language and speech phenomena. In world linguistics, the dialectic of language and speech is the most discussed phenomenon. This phenomenon is often studied by associating it with the style of a poet or writer.

Although language learning today is systemic, pragmatic, linguoculturological, linguopoetic in nature, each language requires in-depth analysis in accordance with its research needs. The relevance of the research is determined by the need to scientifically substantiate and evaluate language capabilities on the basis of literary language, materials of spoken speech, speech of a specific work of art, the specifics of speech expressions. In Uzbek linguistics, the issues of linguistic mastery of a particular creator, the realities of linguistic means in speech are also widely studied. The aesthetic value of a work of art, its effectiveness, of course, depends on the language means, the ability of the language to express and the competence of the creator to use the language. In recent years, a number of studies of Uzbek linguistics have focused on the disclosure of specific grammatical and methodological features of the Uzbek language, but not enough attention has been paid to the study of lexico-morphological, grammatical features of the language of literary works. The study of the linguistic features of the language of humorous works serves to determine the lexicology and morphology of the Uzbek language, as well as specific aspects of its methodology. “In the period of today’s globalization, it is natural that each independent state ensures its national interests, in this direction, first of all, pays priority attention to the preservation and development of its culture, ancient values and native language”¹. In this regard, there is a need to clarify the rich expressive possibilities of the Uzbek language, to study the semantic development of linguistic unity based on the texts of works of fiction, to determine the degree of participation of independent categories of speech, in particular the role and functions of auxiliary and separate categories of speech, in particular, loading, interjections in providing the necessary mood in the text.

Decree No.4797 of the President of the Republic of Uzbekistan on the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi dated May 13, 2016, Decree- No.4958 “On further

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони //www.lex.uz

improvement of postgraduate education” dated February 16, 2017; Resolution No.5850 of October 21, 2019 “On measures to increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language”, Decree No. 2909 of April 20, 2017 “On measures for further development of the higher education system” and Resolution of the Cabinet of Ministers of July 24, 2018 No.571 “On measures to further improve the activities of Samarkand State University” this dissertation to a certain extent serves to implement the tasks set out in other normative acts related to this activity.

Compliance of the research with the priority directions of the development of science and technology of the republic. The dissertation was carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the Republic “Spiritual, moral and cultural development of a democratic and legal society, the formation of an innovative economy”.

The degree of research of the problem. The language of artistic works has a wide range of issues studied in both world and Uzbek linguistics.

All the possibilities of language are manifested in speech, in context, so the text of works of fiction written in various genres is checked in various aspects. The linguistic features of the work are analyzed by researchers in different aspects on different methodological and methodological grounds. Linguistic features of artistic works are widely studied², in world and Uzbek linguistics, language levels are considered from a linguistic-stylistic³, linguopoetic⁴ point of view, but morphological features of the texts of humorous works are not deeply studied. units that provide a joking mood, grammatical units that express laughter, have not been studied specifically. In particular, the lexical and grammatical features of the language of the comic works of Said Ahmad, the place and meaning of grammatical means in the text of the comic work were not a separate source of research. In this regard, the lexico-morphological, pragmatic study of the language of the comic works of Said Ahmad has theoretical and practical significance.

The relation of the dissertation research with the research works of the higher educational institution where the dissertation was performed. This study was carried out on the basis of the research plan of Karshi State University The topic “Functional pragmatic and semantic-methodical analysis of Uzbek language units (in synchronic and diachronic aspects)” (2017-2021).

The purpose of the research is to identify lexico-morphological units that ensure the artistry of satirical works, the use of the linguistic capabilities of Said

² Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979; Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М., 1991. – С. 445; Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. – М: Русский язык, 1989. – С. 151; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000; Сайидов Ё. Фитрат бадий асарлари лексикаси: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2001.

³ Боймирзаева С.У. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2004; Чориева З. Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидаги мактубларнинг луғавий-маъновий ва услубий хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000; Қўчқорова М. Абдулла Қаҳҳор адабий-танқидий публицистикасининг мавзувий таснифи // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. – № 2. – Б. 52-55.

⁴ Махмудов Н. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг лингвопоэтикасига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1987. – № 4; Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2004.

Ahmad, the ability to select and use words, the importance of morphological means in a satirical text, the participation of independent and auxiliary vocabulary, speech loading particles and interjections.

Research objectives: the study of the interaction of language and speech, the analysis of approaches to the study of the language of works of art, the expression of attitudes;

lexico-morphological, methodological and pragmatic study of the text of the comic works of Said Ahmad, the study of linguistic and speech capabilities of lexico-morphological units, the determination of the influence of linguistic and non-linguistic factors;

statistical analysis of the morphological composition of the text of satirical works;

analysis, characterization of grammatical, stylistic, pragmatic features and possibilities of expression of some independent and auxiliary categories of words, loading and exclamation marks; to determine the level of activity of lexico-morphological units used in the text of satirical works, to identify the methodological significance and function;

generalization of the conclusions obtained as a result of the analysis, drawing up a conclusion based on the results of a systematic study, description of the possibilities of speech.

The object of the research. the works of Said Ahmed, “The Uprising of Brides”, “The Groom”, “Pistachio” are the process of speech realization of linguistic means in the works of satirics.

The subject of research. In the text of Said Ahmad's comic works, speech events of language units represent features of expression related to their purpose of communication, speech situation and context.

The research methods. Methods of comparative analysis, contrast, classification, contextual, distributive and statistical analysis were used in the research process.

The scientific novelty of the research is:

in the comedies of Said Ahmad, it was found that the statistical analysis of the means generating humor mainly includes polysemous words, phrases, random phrases, analogies, folk proverbs, exaggerations, means of imitation, rude words, sarcasm, words of a foreign language are the means of a sufficiently numerous and active applied laughter;

the expression of morphological units of figurative, figurative, methodical meaning in speech is revealed based on the communicative purpose of the addressee and the fact that this happens in inextricable connection with the speech situation;

in the speech of the comic works of Said Ahmad, it is established that the category of a noun word as a means of providing humor shows such features as the use of elements of barbarism instead of a noun, the linguistic forms of nouns express methodological meaning, the embodiment of methodological meaning in their grammatical categories;

in the text of the writer's humorous works, such a feeling as excitement is

revealed; exclamation words are actively involved, which represent the meaning of attention, appeal, like “*вой, ох, ия, ие, э, эх*” ensuring the naturalness of the expressiveness of speech and speech is processed, emotionality is the expressiveness of speech.

Reliability of the results of the research. based on the analysis of humorous works, it is proved that the methodological task of the unity of language, the purpose of dialogue in the emergence of a pragmatic meaning, the speech environment and conditions are decisive factors;

Scientific and practical significance of the research results. The scientific innovations achieved in this study can be used in the search for phenomena in the field of vocabulary, morphology, methodology of the Uzbek language. Further profound researching of the issue under study has both theoretical and practical significance and serves as an important source for further scientific research on lexicology, morphology, methodology and literary criticism. The results of the theoretical view and analysis proposed in the study can be used to create textbooks, textbooks, monographs. The conclusions and results of the analysis serve as material for report texts, textbooks of language and literary education at philological faculties of universities on such subjects as “Modern Uzbek literary language”, “Text analysis”, “Analytical reading”, “Fundamentals of culture and methods of speech”.

Implementation of the research results. Said Ahmad in his comedic works was based on scientific results obtained about the speech realities of linguistic capabilities;

In the comedies of Said Ahmad, the statistical analysis of humor creation tools is mainly based on the conclusions of polysemous words, phrases, random phrases, analogies, folk proverbs, exaggerations, means of imitation, rude words, sarcasm, foreign words, which are quantitative and active means of creating applied laughter, were used the textbooks by Professor Bakhtiar Mengliev was written for students of 5220100 – Philology and language teaching (Uzbek language) in 2018, published in the publishing house “Tafakkur Bustoni”, and also used the textbook “Modern Uzbek language” recommended by the Ministry of Higher and Secondary Special Education.

Tashkent State University of the Uzbek Language and literature named after Alisher Navoi, May 7, 2022 01 /4-884 – reference. The analysis and conclusion of linguistic possibilities about the causes and factors of speech realities, migration and the expression of comic meaning in the text were used in the fundamental project on the topic “Functional vocabulary in the modern Karakalpak language” FA-A1-G003, conducted by the Karakalpak Research Institute of Humanities of the Karakalpakstan branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (Reference No. 17.01/276 dated November 15, 2021 of the Department of Karakalpakstan of the Republic of Uzbekistan).

As a result, it was possible to distinguish the linguistic and speech features of the language of humorous works, to determine the place and function of linguistic units in a humorous text, to form the skill of expressing an impartial attitude to a humorous work, to the skill of the author of the text, to create

recommendations;

Kashkadarya Regional TV and Radio Company used the results of the conclusions made about the linguistic and speech meanings and tasks arising in connection with the conditions and situation of speech, the role and significance of language in the development of society, the possibility of expressing linguistic units in humorous works, the specific lexical composition of the national spoken language, experience in preparing scripts for literary, artistic, spiritual and educational programs. the creator in their choice and application (Reference No. 17-05/91 of the Kashkadarya Regional Television and Radio Company of the National Television Company of Uzbekistan dated March 25, 2022). As a result, the radio broadcasts made it possible to enrich the information presented on the basis of the text of comedic works about the Uzbek language and its vocabulary, linguistic and speech meanings and features, opportunities associated with the expression of thought in the process of communication.

Approbation of the results of the research. The results of this research were presented in the form of the articles at 4 international and 3 national scientific conferences.

Publication of the results of the research. The main content of the dissertation is reflected in 12 published scientific articles (3 of them in scientific journals administered by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan) and theses.

The structure and extent of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a general conclusion and a list of references. The total volume of the dissertation is 142 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part of the work outlines the relevance and necessity of the topic, the degree of study, the relationship of the problem with the plan of research, goals and objectives, object and subject, scientific novelty, theoretical and practical significance, predictability of research results, compilation of published works and dissertations.

The first part of the work is entitled “**Speech and pragmatic features of the language of satirical works of Said Ahmad**”, which includes the study of linguistic and speech phenomenal events in Uzbek linguistics, as well as a description of some linguistic and pragmatic possibilities of certain linguistic units in satirical works of Said Ahmad.

In the chapter “The study of language and speech phenomena in Uzbek linguistics”, interpretation and analysis were carried out on a direct correlation of the level of speech effectiveness with the state of full and purposeful use of language capabilities corresponding to the nature of communication.

Language and speech phenomena have long been a source of research studies, the results of the study of grammatical, sociolinguistic, pragmatic, linguoculturological features of language and speech serve as an important factor

in the objective assessment of the relationship between language and speech, speech capability and speech phenomenon.

In the XVIII-XIX centuries, phenomena and features based on the concepts of language and speech, language and thinking, lingua and speech were sources of research in the philosophy of linguistics⁵.

The consistent distinction between language and speech in linguistics is primarily associated with the names of linguists Wilhelm von Humboldt, Baudouin de Courtenay and Ferdinand de Saussure. The consistent difference between language and speech, the approach to language as a system are assessed as a fundamental turn in the world linguistics of the XX century⁶.

The language is able to serve as a single whole for almost all situations of speech expression, if only the author could skillfully use it. The literary work reflects almost all the phenomena and features of the folk language. The language of a literary work is analyzed according to various approaches, methodological and methodological grounds. Linguistic features of artistic works have been widely studied⁷, in world and Uzbek linguistics, linguistic units have been thoroughly studied from a linguistic⁸, linguopoetic⁹ point of view, but lexico-morphological units that serve to ensure satirical mood in the works of Said Ahmad have not been specifically studied.

One of our famous writers, whose works are the objects of philological researches, is the People's writer of Uzbekistan, the Hero of Uzbekistan Said Ahmad (Husankhuzhaev). More than forty collections, more than three hundred short stories of the writer have been published. The writer in his literary works tries to use linguistic means effectively, to create a diverse, unique artistic image, to reflect the bright language of the people in the speech of the heroes, to reveal the charm, humorous features of the folk language and to give alternative expressions to linguistic units¹⁰.

The linguistic features of Said Ahmad's stories and the writer's usage of language skills¹¹, methods of description, character speech, means of its individualization, author's speech and author's description in the writer's works, the using of forms of internal speech, monologue, dialogue, polylogue¹², language features and style of dramas "Келинлар кўзғолони" and "Күёв", as well as the problems of the

⁵ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 69.

⁶ Mengliyev V.R. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent, 2010. – B. 41.

⁷ Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста. – М: Русский язык, 1989. – С. 151; Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М., 1991. – С. 445.

⁸ Боймирзаева С.У. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2004; Чориева З. Абдулла Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романидаги мактубларнинг луғавий-маъновий ва услубий хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006; Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000; Қўчқорова М. Абдулла Қаҳҳор адабий-танқидий публицистикасининг мавзувий таснифи // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009. – № 2. – Б. 52-55.

⁹ Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2004; Йўлдошев М.М. Чўлпоннинг бадиий тил маҳорати: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2000.

¹⁰ Саид Аҳмад асарлари библиографияси қуйидаги ишда келтирилган: Йўлдошев Б. Саид Аҳмад (библиография). – Самарқанд: СамДУ, 1977. – Б. 9-42.

¹¹ Пирматов К. Мастерство Саида Ахмада – новеллиста: дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1973. – С. 19.

¹² Юлдашев Б. Язык и стиль произведений Саида Ахмада: дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1979. – С. 16.

secrets¹³ of the artistic skill in the satire of the writer were studied. Among them are the researches of such scientists as M.Kushjanov, O.Sharafiddinov, U.Normatov¹⁴, N.Khudaibergenov, I.Gafurov¹⁵ and U.Ulzhaboev¹⁶.

Despite the fact that the artistic works of Said Ahmed, which received a high and effective usage of the capabilities of the Uzbek language, were tested from the point of view of linguistics, the implementation of language units in the speech of the heroes of the works, dynamics, comparative aspect, statistics of the usage of language units, lexico-semantic, grammatical units of speech did not find a complete researching.

In the chapter “The speech capabilities of some linguistic units in the satirical works of Said Ahmad”, a statistical analysis of the means of creating humor in Said Ahmad’s comedies was carried out.

Basically, from the point of view of a lot of quantitative and active applications, the means of causing laughter were analyzed on the basis of the following classification: phrase, occasional phraseme, analogy, folk proverb, exaggeration, form of manipulation, rude speech, irony, barbarism, professional speech, the utilization of names of objects in a figurative sense, nickname, anthroponym, toponym, a paralinguistic means, a sound tone.

Emotionality in comedies is an important factor in the formation of the expressiveness of humor. In the semantic composition of an emotionally-expressively colored word, along with the denotative meaning, there will also be stylistic coloring. Such words reflect joy, fear, anger or psychological processes experienced in the psyche of the hero, as well as the subjective attitude of the writer to the object of the image, For example: Farman (pointing to Nigora, who has thrown a wheel over her shoulder and is wearing a T-shirt) Can I get along with this shameless one? Look at her; Farman. Hey, man, if I see your wife in this form again, then don’t get upset («Келинлар кўзғолони», р. 4). Фармон (*Елкасига гилдиракни ташлаб майкачан турган Нигорани кўрсатиб*). *Шу шарманда билан тил топишаманми? Аҳволини қара?*; Фармон. *Ҳой бола, хотинингни яна шу **алпозда** кўрсам, мендан хафа бўлмайсан.* (К.қ., 4-бет)

The popular expression of such colorful words used in Farmanbibi’s speech quickly affects any person: Farmon. Don’t talk too much. Everyone go home. К.қ.,16) Фармон. *Кўп **вақилламанлар.** Ҳамманг уйингга бор* (К.қ.,16-бет); Negative colorful words, such as *Ўлгур, найнов, шалвирамоқ, вақилламоқ* (rascal, kalancha, clumsy, chatter), occupy a significant place in the text of the work of Said Ahmad. (К.қ.) As the linguist B. Umurkulov, who thoroughly researched the lexical and stylistic features of Uzbek artistic speech, noted, "... there are more words like daroz, naynov, pandavaqi, badbashara, taskara,

¹³ Аҳмедова Ш.Н. Саид Аҳмад ҳажвиётида бадиий маҳорат: филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1994. – Б. 27.

¹⁴ Норматов У. Трилогиянинг туғилиши (ёзувчи Саид Аҳмад билан суҳбат) // Норматов У. Талант тарбияси (адабий ўйлар, суҳбатлар). – Тошкент: Ёш гвардия, 1980. – Б. 80-105.

¹⁵ Гафуров И. Прозанинг шоири (Саид Аҳмад). Ижодий очерк. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – Б. 155-156.

¹⁶ Ўлжабоев У. Ўзбек ҳарбий прозасида характер яратишнинг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 40-76; Ўлжабоев У. Адабиётимизнинг замондош намояндалари (Саид Аҳмад) // Ўлжабоев У. Замон талаби ва ижодкор масъулияти. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – Б. 108-205.

homsemez, savalamak, gingshimaq, vaisamak, irjamok, grinning, waving, shouting, reading is characteristic of oral speech and is used to express negative attitudes”¹⁷.

In Said Ahmad’s comedies, nicknames (marshal, general, cartoon, wheel, spy) (*маршал, генерал, мультфильм, гилдирак, шпион*), phrases (*бошингга урасанми* (what the hell are you talking about), exaggerations (*Юрса, ер титрарди. Йўталса, дарахтдаги қушлар пир этиб учиб кетарди. Акса урса, осмонда момоқалди роқ бўлиб, чақмоқ чақарди*) (it’s coming, the earth is shaking. When he coughs, the birds fly away, *When he sneezes, thunder is heard in the sky and lightning strikes*) the utilization and using of words with limited utilization in the speech of characters (*ивирсиб, қаланги-қасанги, ўлгур*), (clogged, any rabble, rascal), imitation (*дазмолдек қизиб турибди-hot as an iron*), folk proverbs (*шшонмагин дўстингга, сомон тиқар пўстингга; зўрдан зўр чиқса, зўр бўйинини қисар* – A friend is never known till needed; often only the first half of the saying is used), caressing (*қоқиндиқ, бўйларингиздан ўргилай, гиргимтон*), terms (*A, B, B, G, D витаминлар, клизма қилиш-vitamins A, B, B, G, D, enema*), assigning different names to objects in the work (*қирим дафтари, чиқим дафтари* – the book of receipts and expenses), taking words from another language and adapting foreign words to Uzbek (*патхалим, шпион, нервний-pathalim, spy, nervous*) serve without causing laughter.

In the first chapter, entitled “Some pragmatic possibilities of the language of satirical works of Said Ahmad”, the communicative, pragmatic features of language units, the meaning and tasks associated with speech activity were analyzed on the basis of the text of satirical works “Келинлар кўзгалони”, “Куёв”, “Ҳандон писта”.

As you know, pragmatics is manifested in connection with the process and conditions of speech, the purpose of communication, various circumstances, social activity of the owner of speech. Therefore, “pragmatic meaning”, “pragmatic information”, “pragmatic task”¹⁸ are not a stable entity, but should be considered separate pragmatolinguistic phenomena arising through the process of speech, mutual goals and relations of speech participants, using a contact-mixed situation. The subjective attitude of the owner of the speech (information, request, order, ask, prompt, advise, apologize, express compassion, congratulate, refuse, etc.); communication culture, purpose, etiquette and rules of speech; the intention and purpose of the speaker; the worldview of the conversationalists, interests, etc. are considered pragmatic factors.

The outstanding figure of Uzbek literature Said Ahmad has his own style of speech and expressions, unlike other creators, the image and influence in his works are unique. The peculiar weight of the writer’s humor based on laughter is measured, on the one hand, by the artistic interpretation of laughter, which is sometimes watered by attraction to the main character in the form of a slight smile,

¹⁷ Умуркулов Б. Бадий наср жозибаси [Матн]: ўқув-илмий. – Тошкент: Muhaqir, 2021. – Б. 192.

¹⁸ Холматова В. Прагматика тушунчасининг талқини ҳақида // Хорижий филология. – Самарқанд, 2019. – Б. 45-49.

and sometimes bitter sarcasm. The venomous mockery of the protagonist is assessed by the level of use of the capabilities of language units, which is the primary factor. As a tool for implementing a pragmatic goal, the author used words and phrases in general and limited usage, as well as expressions and units characteristic of colloquial speech, dialect-specific words, professional words, forms of colloquial speech from foreign words based on the requirements of colloquial style in the formation of the text of the work. Including:

Раҳима. Биздан нима ёмонлик кўрдингиз, ахир? Овқатингиз тайин, ўрнингиз солиғлиқ, кирингиз ювиқлик, яктагингиз у ёқда турсин, пайтавангизга ҳам дазмол босамиз, ўнгигаям, тескарисигаям босамиз. Дурустроқ кийиниб юринг, деймиз. Кимсан, бутун мамлакатга таниқли лимончи селекционер бўлсангиз. Ҳафтада бир телевизорга чиқиб лимондан гапирсангиз, газета-ю журналларда тинмай светной суратингиз чиқиб турган бўлса. Ҳали Туркменистон, ҳали Тожикистон, ҳали Қирғизистондан телефон устига телефон қилиб, лимонни қанақа экади, кўчатидан биттагина олишни иложи борми, деб сўраб туришган бўлса. Сал мундоқ ўз обрўингизга яраша иш тутингда, жон дадажон. (Саид Аҳмад, “Куёв”)

Rahima, Ganivoy's daughter-in-law, must take care of her mother-in-law and her father-in-law in accordance with Uzbek family values. The writer also managed to express this attitude concisely through the character's speech. The compiler of the text emphasizes that he has not excluded within the framework of social and household issues, concerns about a person's life, about his nutrition and dressing are considered important and pays special attention to this and does not ignore it. The pragmatic nature of the analyzed text should be divided into two parts: the first is that the daughter-in-law of an old man who is going to get married, Rahima, in a circle of interlocutors, neighbors, husbands, daughters-in-law, is the culprit of the father-in-law's decision to get married (*Биздан нима ёмонлик кўрдингиз, ахир? Овқатингиз тайин, ўрнингиз солиғлиқ, кирингиз ювиқлик, яктагингиз у ёқда турсин, пайтавангизга ҳам дазмол босамиз, ўнгигаям, тескарисигаям босамиз. Дурустроқ кийиниб юринг, деймиз*) the second is a statement aimed at dissuading the father in law from the decision to marry (*Кимсан, бутун мамлакатга таниқли лимончи селекционер бўлсангиз. Ҳафтада бир телевизорга чиқиб лимондан гапирсангиз, газета-ю журналларда тинмай светной суратингиз чиқиб турган бўлса. Ҳали Туркменистон, ҳали Тожикистон, ҳали Қирғизистондан телефон устига телефон қилиб, лимонни қанақа экади, кўчатидан биттагина олишни иложи борми, деб сўраб туришган бўлса. Сал мундоқ ўз обрўингизга яраша иш тутингда, жон дадажон*). The highlighted first part of the speech can be designated as a speech composed to justify the owner of the speech himself, to demonstrate innocence, and the second part as a call for the interlocutor to abandon his decision. It follows from this that two pragmatic goals were formulated in the given speech situation: the first is to ensure the pragmatic goal of justification, and the second is to ensure the appeal of a pragmatic goal.

The service of the author of the text, the creator Said Ahmed, associated with this state and images of the book, is determined by the fact that he directly assesses

the capabilities of the language unit and the pragmatic situation, applies language units in accordance with the pragmatic purpose and conditions of speech. Consequently, through the pragmatic interpretation of the text of a work of art based on a stylistic approach, the harmony of linguistic and non-linguistic phenomena, the most optimal means and methods of expression, the important socio-educational significance of the culture of speech etiquette and communication is manifested.

The second chapter of the dissertation, entitled **“The expression of certain morphological units in speech in the satire of Said Ahmad”**, examines the morphological composition of the text of satirical works, the features of the specific expression of parts of speech, the analysis of derived words and some descriptive aspects. The chapter entitled “Morphological composition and description of words used in the text of satirical works” is devoted to the analysis of morphological units, linguistic and non-linguistic factors affecting their appearance in speech, morphological means and attitudes to the content of colloquial expression.

When considering the use of morphological units in speech, it is important to take into account, first of all, the speech situation. Morphological units in speech perform not only their task of transferring pure grammatical meaning. It is known that “when we talk about the aesthetic function of morphological units, expressiveness-emotionality is understood with the help of special word forms, as well as a special application of a word form that has a certain grammatical meaning and function”¹⁹. According to the study, it is impossible to fully determine its content in speech expression by morphological analysis of words and sentences²⁰.

In our opinion, the expression of morphological units of various meanings in speech occurs on the basis of the author’s communicative goal and its relationship with the speech environment. In the works that are the object of analysis, satirical and humorous moods are leading. In the expression of satire and humor, phonetic, lexical, morphological units are chosen in accordance with a certain direction of content. When determining the degree of expressiveness of humor and satire in satirical works, it is important to choose and use morphological units, assigning them a special artistic load. According to observations and analysis, the group of nouns in the language of the work as a humorous tool reflects the following features: the usage of elements of barbarism instead of nouns; stylistic expression of lexical forms of nouns; the embodiment of stylistic meaning in grammatical categories characteristic of nouns. Barbarism, vulgarisms are specific to colloquial speech, their meanings are not considered a unit of literary language, their use is considered contrary to the culture of speech, but in the language of fiction, especially in the text of comedy works rich in dialogues based on live speech, such words are effectively used as a methodological tool. When observing this situation on the example of the text of the three mentioned satirical works, it turned out that the number and percentage of the use of barbarisms were as follows:

¹⁹ Qurbonova M., Ma’rufjonov M. *Matn tilshunosligi*. – Toshkent: Universitet, 2014. – B. 72.

²⁰ Dokulil M. *T vorem slo v v cestin e, 1. Teorie odvozovam slo v .* – Praha, 1962. – P. 210.

“Куёв” (барбарисм-лар)	Total number of words	“Келинлар кўзгалони” (барбарисмс)	Total number of words	“Хандон писта” (барбарисмс)	Total number of words
83	13656	91 (35 adjectives and other category words)	14556	24	1651

This table presents the frequency of the usage of barbarism, as well as the leadership of the words of the noun category in relation to words of another category, Russian words can be used depending on the conversational situation. In the play “Куёв”, barbarisms are more actively used in women’s speech than in men’s.

The numerical category used to express satirical content in the category of lexical forms is significant. –лар (-s) The plural form acquires a special color in the process of speech when expressing anger, irony, when using names in the form of verbs: *Ия, ия, ҳали ниятларинг шумиди?! Онангни кетидан мени ҳам жўнатмоқчимисанлар? Ўлимимни кутиб ўтирган экансанлар-да.* (С.Аҳмад, “Куёв”)

In the context of satirical and humorous works written by Said Ahmad, grammatical forms of adjectives, numerals, pronouns, verbs occupy a significant place among the independent parts of speech.

The analysis shows that in the expression of the humorous content of plays, the forms of degree characteristic of the adjective, (*Б а ҳ р и. ... Қишда сой бўйига борсангиз, шир-ялангоч бўлиб, музни тешиб, чўмилаётганини кўрасиз; М у ҳ а й ё. Овсинингиз хийлача айёр* (С.Аҳмад, “Куёв”); the displacement of temporal and personal meanings in verbs (*М а ъ м у р. Уйқуга тўймай ўлиб кетарканмиз-да. Бор, сочиқни олиб кел!*); the means of declension (*М а ҳ к а м. Ёшинг 50 дан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшлигини ўзиям билмаса. Сенга кўзи учиб тургандир. Борсанг, танирмикан?*) with the help of which emotional expressiveness is added to the satirical content, are of particular importance. In the chapter entitled “**Specific characteristics of the expressiveness of some independent parts of speech used in the satire of Said Ahmad**”, an analysis was carried out on the grammatical and methodological possibilities of using units belonging to independent parts of speech in the texts of a satirical work. In the text of satirical works, there is a typical state of expressions of auxiliary verb conjunctions in an abbreviated, phonetically modified form.

Especially in the articulation of leading and auxiliary verbs in a composite form, there is a certain pragmatic purpose of taking the leading place and serving to further increase the impressionability of speech: *Яна опчиқибди. Бало, бало, бу кампир; мясорубкадан ўтқазворади; Эрининг ўзи кўпиртирворади.*

-роқ – the suffix is attached to the verb, grammatically reducing the meaning of the action and pragmatically serves to express the attitude of the owner of the speech to his partner: *Ф а р м о н. Айбга буюрмайсизу, сизни танимайроқ турибман.*

When using tense suffixes, the goal is to ensure the naturalness inherent in spoken speech and to provide a lively expression of speech by applying a pair of consonants as part of the suffix: *Сартарошхонадан чиқиб, хозмагга кириптилар; Ўлиптими. Қоронги тушиб қолганда-я? Бу нодон бола адаштирворипти-да.*

As an integral part of a compound word related to a verb, there is also an expression of a special purpose in the case of using words from another language: *Минг чиройли бўлгани билан, бари бир попирус чекади.*

The state of expression of subjective attitude through verb forms is also characteristic: *Ғ а н и. Бўпти. Кўп вайсайвермаларинг. Ёз, дедимми, ёз! Хотин танлайдиган менми, ё сенларми? Қани, яна борми?* In this fragment of speech, ensuring the harmonious content of the pragmatic goal was achieved by using the word “вайсамоқ” of negative coloring in the style of conjugation of the auxiliary verb, as well as using the form of the individual number of the personality together to further enhance the meaning.

In the text of the satirical works of Said Ahmad, pronouns also have a certain form and meaning: *Анавуни қаранглар, анавуни!; Манавини келганига ўн кун бўлмай бошқа келинларимни ҳам йўлдан урди. Войдод, войдод...; Манаву мулла акаларинг сизларни «пон» қилармиш. Радиодан кепти. Вой-бў! Шундо-оғ денг... Жуда ўзларига оро бериб қолдилар...; Сендақа иззатини билмаган меҳмондан ўргилдим.*

In the context, the suffix-s (-лар) is also observed to express the amplification of the meaning of respect and reproach (*Ғ о т и н. Фармон бибининг уйлари шуми?*), маънони кучайтириш ва танбеҳ каби маъноларни (*Ж ў р а. ... Сенлар ҳам бир қарайсанлар, икки қарайсанлар, учинчи галда бурниларингни жийирасан... Ҳамманг ишдасанлар*).

It also provides a state of strengthening the shade in the colloquial style through the use of paired nouns: *хизмат-пизматинг, парда-мардасини.*

In some places, the state of deviation from the norm of literary colloquial speech also serves an artistic and pragmatic purpose: *исполком, вот, газийта, кандидатоти, Найим Каримун, Норматун.*

The characteristic feature of the words of the adjective category in some places served to form the writer's style: *Ғ о т и н. Мени ҳам ўгил-қизларим бор. Улар ҳам сизнинг болаларингизга ўхшаб, мартабаликкина бўлса деб ният қилганман;* Here the quality of ranking *мартабали* is expressed in fruiting through the form *мартабалик* here of well-applied -кина in the form of ranking.

In the text of the satirical works of our observation, we can testify that the Uzbek literary language is subjected to a methodical task even in the case of using foreign words that do not correspond to the norm, but are active in colloquial speech: *успакающий, гатоп, точний, падрушка, воспалиний локки, починайса қилади, нервний қилиб қўйган, расчёт қилиб кет* каби.

The chapter “Analysis of derived words used in the satire of Said Ahmad, and some descriptive aspects” analyzes such issues as approaches to the theoretical foundations of word formation in the Uzbek language, methods of word formation, attitude to the interpretation of derived words, the role and meaning of derived words, the use in satirical works is highlighted. Semantic groups of derived

nouns are distinguished as personal nouns, nouns of objects, place nouns and nouns of activities. Below we divide the nouns found in the satirical works of Said Ahmad into the following semantic groups:

1. nouns of objects: *ёзув, терим, кирим, йигим, тешик, кийим, чиқим, хўрозқанд, гилдирак, қуришов, суянчиқ, тирноқ, тугун, гилдирак.*

2. place nouns: *ишхона, ваннахона.*

3. Personal nouns: *тошкентлик, халтурачи, миниатюрачи, қайнона, ашулачи, терговчи, қатнашувчи, тикувчи, ўқитувчи, ямоқчи.*

4. nouns of activities: *одамгарчилик, докторлик, эркаклик, момоқалдироқ, ёшлик, хурсандчилик, артистлик, хоинлик.*

Apparently, the text of satirical works also are used derived nouns with different meanings and expressions, and as part of speech they serve to perform various grammatical and stylistic tasks. For example, *артистлик, хоинлик* serve to provide a certain artistic and methodological purpose, expressing purely verbal meanings in accordance with the context and situation of speech, and not on the basis of the main meaning.

Academician A.Khadzhiev, describing the creation of the category of adjectives, distinguishes between forming adjectives that express a sign of ownership and non-ownership. Adjectives denoting a sign of co-ownership and non-ownership mean that a person or thing has something that is understood on the basis of word formation, that it has such a thing – a sign that is characteristic of it. These are: *-ли, -кор, -дор, сер-, -чан, кам-* suffixes of adjective.

The following occasional derived adjectives are also found in the satirical language of the writer: *Э р к и н (девордаги чодир ёнига келиб). Азиз томошабинлар. Бугун биз сизларга “Қишлоғимиз ва районимизнинг пири бадавлат кампирлари” деган фильм намойиши қиламиз. Сиз бу фильмда колхоз ветеранлари, II Жаҳон уруши йилларида эрлари ўрнига далага чиқиб кетмон чопган, пахта терган фидокор, вафодор, ажойиб фарзандлар ўстирган қаҳрамон, колхоз даласида фидокорона меҳнат қилиб, пахтадан энг юқори ҳосил олган табаррук пахтакор, ҳар қути уругдан 125 килодан пилла олган пиллакор, ҳар бир сизгидан йилига уч тоннадан сут соғиб олган (ўтирганларга қараб) кўп сут соққанларни нима дерди? **Суткор** дермиди **сизгиркор дермиди?** Махсум. Бари бир, нима десангиз ҳам бўлаверади. (“Куёв”)*

The words *суткор, сизгиркор* are used in this case, together with the expression of belonging to the writer’s speech, contributed to the creation of a humorous nature of speech.

An adjective denoting the quality of non-ownership means that a person or object does not have signs of possession, which is understood from the basis of the declension of the word, thereby forming an adjective denoting a characteristic feature. It belongs to the type *-сиз, но-, гайри-* – suffix. Among the adjectives found in the text of the work, there are derived words denoting the sign of units of non-compliance *“юзсиз, беномус, ёқимсиз, эрксиз, ювуқсиз, норози, номаъқул, беминнат, бевафо, бахтсиз”*.

Қ у д р а т. Бунақа майда, ипирисқи гапларни қўйинглар. Асосий гапдан гаплашайлик. Дадам ейиши-ичишидан кам эмаслар. Кийимлари ювуқсиз қолгани йўқ. Аммо қариганда битта танмахрам зарурлигини биламан. Аммо олтмиш етти ёшга кириб уйлансалар, эшитган қулоққа жуда хунук гап-да. (“Куёв”)

As A.Khodzhiev noted, the system of verb formation in the Uzbek language has its own features that differ in word formations from other parts of speech.

The affixation method is also the main method of constructing verbs. But our observations have shown that in the language of satirical works of Said Ahmad there are occasional derived verbs composed in the style of composition. These derived words can be grouped according to their construction models as follows:

I. Assimilated words with verbs +қил, эт, бўлмоқ: *лакалов қилмоқ, падрушка қилмоқ, починайса қилмоқ, импан қилмоқ, зарядка қилмоқ, революция қилсак, ревезия қиляпти, примерка қилиб олмоқ, звонок чалмоқ. (Нигора. Ҳозир, ҳозир, ойижон. Яна беш минут зарядка қилай. Комил. Иши божсамга оширилибди. Базани ҳам божсам ревезия қиляпти. Мингбоев жуда устасифаранг одам экан.)*

II. Both parts are compound Uzbek words: *совуғи ошмоқ. (Жўра. Лимон еявериб, лимон гулини ҳидлайвериб совуғинг ошиб кетибди. (“Куёв”)*

At the beginning of the third chapter, called “The speech embodiment of non-independent lexemes in the satire of Said Ahmad”, the possibilities of expression, the evolution of some non-independent lexemes based on the satirical text of the writer were analyzed. In language, all parts of speech have their practical significance. In all languages of the world, the function of auxiliary words is registered in the same way: to ensure the relationship of words in the process of speech expression. If in Indo-European languages auxiliary words perform this task with the help of Specially defined words, then in Uzbek this task is performed with the help of words and suffixes. Auxiliary words are in constant and continuous connection with independent parts of speech Auxiliary words are in constant and continuous connection with independent parts of speech. This not only serves the validity of auxiliary words in the text, but also in the continuous enrichment and expansion of treasures at the expense of independent words, in the continuity of this process, in the system of auxiliary words is a historically independent word, and manifests itself in the presence of units that do not separate from independent words, passing into the category. in the continuity of this process, the auxiliary system of words is a historically independent word and is now manifested in the presence of units that have not broken their connection with auxiliary words, now completely detached from the historical core. Therefore, auxiliary words are divided into such types as “соф” (words that are disconnected or completely prohibited by independent words) and “функционал” (their formally meaningful connection is not interrupted with independent words)²¹.

Auxiliary words used in the comedies of the writer Said Ahmad have a number of possibilities of expression, in his comedies one can observe the evolution of auxiliary words. A common functional feature of auxiliary words is

²¹ Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи сўз туркумларининг лисоний тизимдаги ўрни ва лингвопрагматикаси: филол. фан. докт. (DSc) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2017. – 77 б. – Б. 16.

“binding” (боғлаш”). However, this task remains unchanged and stable for conjunctions and conjunctive words. The peculiarity of particles is that they attach additional meanings to words or sentences, such as question, description, reinforcement, differentiation, analogy, and the functional sign “боғлаш” is considered unstable, changeable, that is, the sign “боғлаш” may or may not be.

The particles are characterized by a high pragmatic meaning in comparison with other auxiliary words, the emotion of the hero has a special opportunity and great importance in revealing the mood, transmitting it to the reader. In Uzbek linguistics *на...на* auxiliary words were originally described as a negative conjunction and were the cause of the heated debate.

A limit was set to the controversial disputes Rasulov’s research. The researcher conducted a detailed analysis of the fact that this auxiliary unit acts in the form of organized parts and complex sentences, and showed by such examples that in such applications, the binding function is performed by special binding agents, and *на...на* the assistant serves to express a decisive denial, the paradigmatic relations with both (*ҳам.... ҳам*) and other auxiliary tools are described²². Later this idea was approved by Academician A.Khozhev²³. It should be noted that if the primary meaningful function of this auxiliary word is a particle, then the secondary function is to serve as a binding union. Including: *Тилинг жуда ҳам бурро бўлиб кетди. На каттани биласан, на кичикни. Айб ўзимда. (“Кувёв”)*

-дир- The particle loads the negative meaning of a word and sentence, expressing the speaker’s suspicious attitude to his own opinion. Thanks to this, the writer manages to create the speech of the main character in accordance with his plan. Including: *Фармон. Ёшинг эликдан ошиб қолган бўлса, ойинг неча ёшдалигини ўзиям билмасан. Сенга кўзи учиб тургандир. (Келинлар қўзғолони)* In the writer’s comedies, particles are characterized by the weakening of the meaning of “боғлаш” and the strengthening of the meaning of “subjective attitude”.

In the satirical works of the author, only the auxiliary word “bilan” helped to form the idea, expressing the following grammatical meanings: subordination – *Бир куни ҳовлига ўзбекча биладиган битта ўрис билан Абдуллажон деган биолог олим кириб келди (Хандон писта);* means – *Балки, ёшлик пайтларимда ўз кўзим билан кўргандирман, ё бировдан эшитгандирман. (Хандон писта);* ҳолат – *Хуллас, сиз, ўртоқ Лутфи Бобоева, жудаям хушмуомалалик билан капкирни қозонга уриб, овқат қилиясиз. (“Келинлар қўзғолони”)*

In the writer’s comedies, the auxiliary word “uchun” serves to express the following grammatical meanings: аталганлик – *Халқимизнинг ноёб ёдгорлиги сифатида туристлар учун зиёратгоҳга айлантирдим. (Хандон писта);* сабаб – *Биз молия ходимлари ҳисобдан адашиб кетмаслик учун алоҳида хонада ҳисоб-китоб қиламиз;* мақсад – *Мени жигимга тегиши учун шунақа қилгансан, майли. Истаганингча додла (Кувёв);* *Ахир, мусулмонмиз-ку, савоб учун обориб қўяй. (Хандон писта)*

²² Раҳимов У. Ўзбек тилида юкламалар пресуппозицияси: филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 1994.

²³ Раҳматов М. Алишер Навоийнинг насрий асарларида эргаштирувчи боғловчи гапларнинг синтактик-семантик хусусиятлари: филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 25 б.

Equivalent unions bind the blood relations of units and serve to express such morphological meanings as strengthen, contradict, separate. The pleonastic usage of the elements “аммо-лекин” in the paired form of was normal first in colloquial speech, and then in literary language. The same applies to the comedies of Said Ahmad: *Маҳкам (Асқарни туртиб). Хўн деб қўя қол. Бўлмаса қутулмайсан. Асқар. Бўпти. Аммо-лекин бошқа тарафларга бориб юрманг. (“Келинлар кўзғолони”); Қудрат. Синглим, дадамиз бари бир ҳаммасини ололмайдилар. Битмасини оладилар. Аммо-лекин танлаб олиб берамиз. (“Куёв”)*

This tool performs two tasks in the text at once – both the union and the particle

In the third chapter, “The importance of particles in increasing the effectiveness of Said Ahmad’s comedies,” the discursive narrative and methodological possibilities of particles are analyzed. Grammatical, stylistic features of particles related to the auxiliary part of speech have their own characteristics and classification in a number of scientific literature. However, the characteristics of particles related to speech activity, pragmatic purpose and condition of speech have not been practically studied. Consequently, the speech process is a complex phenomenon in which grammatical, communicative, pragmatic, psychological factors are combined with the participation and influence of various linguistic and non-linguistic means. In the text of Said Ahmad’s comedy “Келинлар кўзғолони”, many auxiliary parts of speech are also used, in particular, particles that serve as an important factor and means of forming reality, humorous spirit in accordance with the artistic and aesthetic purpose of the work. Particles that are characterized as auxiliary parts of speech, serve to give additional meaning to a certain word or sentence, are in the form of an additional word. They are characterized by the ability to distinguish words in a sentence, to give a question value to speech, to express the meaning of emotion, surprise, admiration and reinforcement. Particles also serve to express meanings such as approval, denial, restriction, suppression, as well as to give an illustrative character to speech. In the text of the comedy “Келинлар кўзғолони”, particles were used to perform various grammatical and stylistic meanings and tasks—“а” (27), “–я” (18), “ҳам” (84), “-ку” (42), “-да” (44), “худди” (2), “ахир” (9), “фақат” (3), “-гина” (21).

It is known that linguistic units in the status of auxiliary parts of speech, like other lexical units, actively participate in various types of speech, performing a specific grammatical and pragmatic function.

We pay attention to the speech of the characters of the work: *А с қ а р (Маъмурга). Аввалги кунни кимнинг тўйига боргандинг? Ким тўйга айтса кетаверасанми? Бир кун эмас, бир кун бизга гап теккизасан. Ўша тўй қилган Мингбоев кеча қамалди; Комил. Иши божамга оширилипти. Базани ҳам божам ревизия қилипти. Мингбоев жуда устаси фаранг одам экан; Маъмур. Хунаримиз шу бўлгандан кейин ким тўйга айтса кетаверамиз-да. Бизга така бўлсин, юз грамм сути бўлсин.*

The example shows sentences related to the speech of the characters- three brothers, and all three characters use particles (-ми, ҳам, -да). These particles in the structure of speech served to provide a specific communicative purpose.

Ким тўйга айтса кетаверасанми? жумласи орқали “*Ҳар кимнинг тўйига бораверма*” it is understood as a figurative meaning of speech. At the same time, we observe the expression of a brotherly attitude of mutual compassion and care. The expression of the content of an imperative sentence through the form of an interrogative sentence is a separate pragmatic phenomenon, while the particle “-ми” serves to express not a pure interrogative meaning, but a separate pragmatic meaning in accordance with the pragmatic purpose and requirement of the situation. The particle “*ҳам*” used in the dialogue “*Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб бир марта ҳам кундузи ўлмаганди*” was used to express the meaning “*ҳеч қачон*” that was once used in combination with the phrase “*бир марта*”.

At this stage, the possibility of a particle was effectively used to create humor, even by using a particle “*ҳам*” in combination with a compound word “*бир марта*” rather than using a pronoun “*ҳеч қачон*”.

Let’s compare: *Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб бир марта ҳам кундузи ўлмаганди.*// *Отанг раҳматлик шундоқ Азим шер бўла туриб ҳеч қачон кундузи ўлмаганди.*

The comparison shows that participation in the same speech process with the particle “*ҳам*” value should also be evaluated in accordance with the communicative goal “*алоҳида таъкидлаш*”.

The communicative purpose of the expression was to “*create a light laugh*”, in which the potential of the particle was effectively and efficiently used.

In the chapter “**The role of interjections in ensuring the uniqueness of Said Ahmad’s comedies**”, observations and analysis of the linguistic and conversational possibilities of interjections were carried out.

“In the speech of each person using a language, from the phonetic level to the syntactic level, their specific functions in the application of language and speech units will be available. In some elements of expression related to the speaker’s colloquial speech, the stylistic character and certain means serve to convey information about the inner spiritual world of the author or social manifestations”²⁴. It should be noted that each linguistic unit used in the text of humorous works has its own meaning and function, place and meaning. In our observation, we have witnessed the active use of interjections in the text of satirical works by Said Ahmad. Although the interjection makes up a very small amount of usage in speech compared to other parts of speech, it is of particular importance in the process of communication-interference. As for the linguistic nature of interjections, it should be noted that they do not syntactically connect with other parts of speech as part of a sentence, do not perform the function of parts of a sentence, do not take grammatical forms characteristic of nouns, do not form another category of speech, serve as the basis for education, in other words, perform a specific methodological function in speech.

They take an active part in artistic, colloquial speech based on these characteristics and occupy an important place as a means of ensuring impressionability, artistic

²⁴ Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2011. – Б. 76.

and aesthetic goals. The peculiarity of the emotional expression of interjections in speech, depending on the communication situation, generates different meanings. “Emotional interjections are polysemantic, and their meanings stand out in the context”²⁵. As the main meanings characteristic of interjections, it should be noted such concepts as: amazement, surprise, sadness, fear, pity, anger, neglect (хайрат, таажжуб, қайғу, кўрқинч, ачиниш, ғазаб, менсимаслик). Interjections are especially often used in the texts of dramatic works, since this is the nature of dialogic speech, in creating such a form of speech, the requirements for an obvious fascination with the feeling, the mental state of the speakers are leading. *In the texts of the satirical works of Said Ahmad, different meanings of the treatment of the particle “Э” can be grouped: amazement, surprise: “Эркин (уйдан чиқиб). Э, ҳа-а! Қоронғи тушинти-ку. Кинони боиласак ҳам бўлар экан”*; disagreement, objection: “Ҳаким. Э, ойим билан очиқчасига гаплашишимиз керак. Бўлмаса, хотинларимиздан ажралиб қоламиз”

protest: “Фармон. Э, машинанг ўлсин. Мунча имиллайди?”; happiness, benevolence: Раҳима. Э, аямиз тушмагур-э! Ҳар кимнинг ҳузур-ҳаловати ўзига; disappointment: Қудрат. Э, аттанг. Битта кампирни кўндиргандим.

Emotional particles express different feelings of people in different situations. At first they can be divided into two types:

3) positive (Goody): Маҳкам. *Вой*, ўзим айланай. Бўларингизга қоқиндиқ.

4) Negative (Baddy): Фармон. *Вой*, сен ўлгурнинг ҳам тилинг чиқиб қопти-ку. Манавини келганига ўн кун бўлмай бошқа келинларимни ҳам йўлдан урди. *Войдод, войдод...*

We also see that the particle “вой” is used in such forms as “вой-бў, вой-вой, вой ўлай” and serves to vividly express various emotional states of the speaker.

At the same time, in order to fully manifest the nature of the characters, to ensure the individuality of speech, the author included particles in this form of speech composition and achieved a convincing, effective and full-fledged expression of the content of speech.

Consideration, analysis of lexico-morphological means and factors in the text of humorous works, identification, description and classification of their grammatical and pragmatic meanings and functions in the speech process are important issues on the agenda.

GENERAL CONCLUSION

1. The observation of the phenomena of speech realism in works of art, the study of features arising in the context, provides an opportunity for a full assessment of language and speech relations, objective characteristics of language units associated with the speech process.

2. To determine the degree of participation of parts of speech in satirical texts, in particular, the role and meaning of particles and interjections in providing the necessary mood in the text, the identification of stylistic and pragmatic

²⁵ Kylychev E. Applied stylistics of the Uzbek language. – Tashkent: Teacher, 1992. – 160 p. – P. 82.

characteristics of lexico-morphological units is important in assessing the aesthetic function of language.

3. According to the statistical analysis of the creative means of humor in the comedies of Said Ahmad, from the point of view of their multi-quantitative and active use, the following should be noted as means for the formation of laughter: figurative meaningful word, stable combination, occasional phraseme, analogy, exaggeration, form of affection, limited use of words, irony, words in a foreign language.

4. Based on the analysis of texts in a humorous spirit, it is possible to evaluate the grammatical and pragmatic characteristics of morphological units, to prove the state of speech realities of language capabilities, their subtle meanings manifested in speech situations, the influence of linguistic and nonlinear factors affecting language capabilities. Through the interpretation of the text of works of art on the basis of a pragmatic, stylistic approach, a combination of linguistic and non-linguistic phenomena, the most optimal means and ways of expressing thoughts, speech etiquette and the important socio-educational value of the culture of communication is manifested.

5. The expression of different meanings of morphological units in speech occurs based on the addressee's communicative purpose and its integral connection with the speech situation. In the speech of the satirical works of Said Ahmad, the noun as part of speech exhibits the following three characteristics as a means of providing humor: the using of elements of barbarism instead of a noun; lexical forms of nouns expressing stylistic meaning; the embodiment of stylistic meaning in grammatical categories. The barbarisms of the satirical works of Said Ahmad are actively used in women's speech in relation to men's speech.

6. The main role in providing satirical content in humorous works is played by the following morphological phenomena and means: exaggeration of the stylistic content associated with the noun and its grammatical, lexical categories; changing the form and content of trends in the category of verbs, migration of tenses; changing the form and content of tendencies in the category of verbs, migration of tenses; providing satirical and humorous content of particles with the expression of ironic, surprised meanings, as well as the meanings of orders and requests; the using of individual, paired and repeated interjections to perform a separate pragmatic and stylistic function.

7. It may also be possible to express a subjective attitude through verb forms, and with the help of the number form of the personality, further strengthening of the meaning is carried out. In the satirical works of Said Ahmad, there are also occasional derivative words that served to fulfill an important artistic and linguistic task originating from the composition of speech.

8. Humorous and comedic works are social phenomena that prove that the meaning and function of linguistic units as a general type combining artistic expressiveness and linguistic capabilities, which are among the artistic works a means and a factor in achieving certain methodological and literary goals.

9. The emotional type of interjections is ambiguous, and speech generates different meanings depending on the communication situation. It should be noted

that the main meanings inherent in them are Joy, admiration, surprise, sadness, fear, pity, anger, and contempt. Interjections are often used in dramatic works in accordance with the mental state of the speaker, the need for a vivid embodiment of emotions, because this requires dialogic speech, speech economy. Emotion in the text of the humorous works of Said Ahmad; interjections expressing attention, call are actively involved, and contribute to ensuring the effectiveness of speech and the naturalness of the processed, emotionally expressive speech.

10. Auxiliary means in the Uzbek language have their own characteristics and have the great importance for expressing thematic meaning, connecting words equally or subjectively, introducing them into speech, ensuring the position of parts of speech, maintaining a subordinate-dominant relationship, creating opportunities for language styles, ensuring the preservation of speech, showing ontological features of the language. Auxiliary words are considered syntactic means, they perform a basic task in the process of word formation and sentence construction. They appear in speech as functional linguistic units.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАХМУДОВА ФАРАНГИЗ МУЗАФФАРОВНА

**РЕЧЕВОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ВОЗМОЖНОСТЕЙ В САТИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
САИДА АХМАДА**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD)**

Карши – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01.

Диссертация выполнена при Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекском, русском, английском (резюме)) размещён на веб-странице Научного совета (www.qardu.uz) и информационно-образовательном портале «ZiyoNet» по адресу (www.ziyo.net).

Научный руководитель:	Менглиев Бахтиёр Ражабович Доктор филологических наук, профессор
Официальные оппоненты:	Абузалова Мехринсо Кадыровна Доктор филологических наук, профессор Умуркулов Бекпулат Доктор филологических наук, профессор
Ведущая научная организация:	Самаркандский государственный университет

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2021.Fil.70.01 по присуждению ученых степеней при Каршинском государственном университете «10» 09 в 2022 года в 09⁰⁰ часов (Адрес: 180103, г. Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz). Каршинский государственный университет Главный учебный корпус (аудитория №102).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирован под номером 118). (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Автореферат диссертации разослан «19» 08 2022 года.
(Протокол реестра рассылки за номером № 11 от «19» 08 2022 года).

Н.Н.Шодмонов
председатель Научного совета
по присуждению учёных
степеней, д.ф.н., профессор

Г.Н.Тожиева
учёный секретарь Научного
совета по присуждению учёных
степеней, д.ф.н., (DSc)

Х.Джабборов
председатель Научного
семинара при Научном совете
по присуждению учёных
степеней, д.ф.н.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования – определить лексико-морфологические единицы, обеспечивающие художественность комических произведений, использование языковых возможностей Саида Ахмада, навык подбора и употребления слов, значение морфологических средств в комическом тексте, участие самостоятельных и вспомогательных словосочетаний, речевой потенциал загрузки и восклицания.

В качестве объекта исследования взят процесс речевой реализации языковых средств в комических произведениях Саида Ахмада «Бунт невесток», «Зять», «Грустная фисташка».

Научная новизна исследования состоит из:

на основе статистического анализа юморообразующих средств в комедиях Саида Ахмада установлено, что многозначные слова, словосочетания, окказиональные словосочетания, сравнения, народные пословицы, преувеличения, ласкающие средства, грубые слова, сарказм, иноязычные слова многочисленны и активно используются выразительные средства для создания смеха; выражение переносных и стилистических значений морфологических единиц в речи выявляется исходя из коммуникативной цели адресата и их неотъемлемой связи с речевой ситуацией;

в речи комических произведений Саида Ахмада определено, что имена существительные как средство обеспечения юмора, использование элементов варварства на месте имени существительного, лексические формы имен существительных выражают стилистическое значение, воплощение стилистического значения в грамматических категориях;

выявлено, что восклицательные слова, выражающие значение внимания, призыва, такие как вай, ох, ия, эх, эй, принимают активное участие в тексте юмористических произведений писателя; и обеспечивают эффектность речи и естественность обрабатываемой речи, а также эмоционально-выразительность речи.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов, полученных при речевой реализации языковых возможностей в комических произведениях Саида Ахмада:

На основе статистического анализа средств создания юмора в комедиях Саида Ахмада профессор Бахтияр Менглиев сделал вывод о большом количестве многозначных слов, словосочетаний, окказиональных выражений, сравнений, народных пословиц, преувеличений, средств умиления, грубых слов, сарказма, иноязычные слова, которые активно используются для создания смеха. Написана Менглиевым для студентов направления 5220100 – Филология и преподавание языков (узбекский язык) и опубликована в 2018 году издательством «Tafakkur bo‘stoni», использована в учебнике «Актуальный узбекский язык», рекомендованном Министерством высшего и среднего

специального образования как учебник (Справка № 01/4-884 от 7 мая 2022 года Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои).

В результате, в параграфе 2 учебника под названием «Язык, речь, речевые отношения» проведен анализ и описание языка и речи, языковых возможностей и речевых характеристик языковых единиц, лексем и слова, морфемы и суффиксного отношения, а также была доказана лексемизация искусственных слов;

Из анализа и заключения речевой реализации языковых возможностей в комических произведениях Саида Ахмеда использованы причины и факторы передачи и выражения комического смысла в тексте фундаментального проекта АН-А1-Г003, проведенного Каракалпакским гуманитарным институтом Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан» на тему «Формирование служебных слов в современном каракалпакском языке». (Отправка № 17.01/276 от 15 ноября 2021 года Каракалпакского филиала ФА УзР).

В результате удалось выделить языковые и речевые особенности языка юмористических произведений, определить роль и функции языковых единиц в комическом тексте, сформировать навыки и создать рекомендации в контексте выражения беспристрастного отношения комическому произведению и мастерству автора текста;

роль и значение языка в развитии общества, выразительные возможности языковых единиц в комических произведениях, уникальный лексический состав национального разговорного языка, опыт творца в их выборе и использовании, языковые и речевые значения и задачи, которые возникают в связи с речевыми условиями и ситуациями, Кашкадарьинской областной телерадиокомпанией была использована подготовка сценария для литературно-художественных, духовно-просветительских передач (справка № 17-05/91 от 25 марта 2022 года Национальной телерадиокомпании Узбекистана, Кашкадарьинской областной телерадиокомпании).

В результате радиопередачи позволили обогатить сведения, данные на основе текста юмористических произведений об узбекском языке и его лексике, языковых и речевых значениях и особенностях, возможностях выражения мыслей в процессе общения.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из 142 страниц, включает: введение, 3 основные главы, заключение, список использованной литературы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; part I)

1. Makhmudova F.M. Morphological Structure and Description of Words used in the Text of Comic Works. Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT ISSN: 2792-1883. Vol 2. No. 1 January-2022. – P. 128-134 (ICV Impact Factor: 4).

2. Makhmudova F.M. Said Ahmad hajviy asarlari tilining ayrim pragmatik imkoniyatlari // Toshkent: O‘zMU xabarlari, 2021. – №1. – Б. 257-261 (10.00.00. № 15).

3. Махмудова Ф. Саид Аҳмад ҳажвияларида ёрдамчи сўз туркумларининг нутқий воқеланиши // Toshkent: O‘zMU xabarlari, 2022. – №1/3. – Б. 233-237 (10.00.00. № 15).

4. Makhmudova F.M. Said Ahmad hajviyalarida qo‘llangan ayrim yordamchi so‘zlarning ifoda imkoniyatlari, evolyutsiyasi // QarDU xabarlari, 2022. – № 2. – В. 142-147.

5. Махмудова Ф.М. Саид Аҳмад ҳажвий асарлари тилининг лексик-грамматик хусусиятлари // Актуальные вызовы современной науки LXIII Международная научная конференция 26-27 сентября 2021 г. Сборник научных трудов выпуск 9(63). – P. 103-107.

6. Makhmudova F.M. Tilshunoslikda til va nutq hodisalarining o‘rganilishi / “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Buxoro, 22-noyabr, 2021-yil. – В. 287-289.

7. Makhmudova F.M. Саид Аҳмад комедияларида юмор яратувчи воситалар / “Ijtimoiy-gumanitar fanlarning zamonaviy yondashuvlari” mavzusidagi Respublika konferensiya materiallari. 2022. – В. 68-70.

8. Makhmudova F.M. Said Ahmad hajviyalarida qo‘llanilgan fe‘l so‘z turkumining o‘ziga xos ifoda xususiyatlari (“Kelinlar qo‘zg‘aloni”, “Kuyov” “Xandon pista” asarlari matni misolida) / “Uchinchi renessansda ilm-fan taraqqiyoti” mavzusidagi ilmiy-amaliy to‘rtinchi Respublika tarmoqli onlayn konferensiyasi materiallari. – Nukus, 2022. – В. 9-16.

II бўлим (II часть; II part)

9. Махмудова Ф. Ҳажвий асарлар тилининг лексик-морфологик, грамматик тадқиқига доир назарий-амалий масалалар// QDPI Ilmiy xabarlar. 2021, iyun. –№ 2. – В. 78-84.

10. Makhmudova F.M. Said Ahmad hajviyalarida chegaralangan leksik birliklarning qo‘llanilishi / “Turkiy filologiyaning dolzarb masalalari, nazariya va innovatsion ta‘lim texnologiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Nukus, 2021. – В. 178-182.

11. Maxmudova F.M. Said Ahmad asarlarida til va nutq hodisalari // Journal of innovations in social sciences Science box, 2022. – P. 76-81.

12. Maxmudova F.M. Said Ahmad hajviy asarlarida son kategoriyasining ifodalanishi//“O‘zbek tili imkoniyatlaridan amaliy foydalanish masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 2022. – B. 137-139.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий, услубий журнали тахририятида тахрирдан ўтказилди (24.08.2022 йил).

Гувоҳнома № 14-061

25.08.2022. Босишга рухсат этилди.

Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84 1/16.

“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.

Ҳисоб-нашриёт т. 3.2. Шартли б.т. 3,7.

Адади 60 нусха. Буюртма №.66

Қарши давлат университети
кичик босмахонасида чоп этилди.